

PARTIZANKE

HRVATSKE U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

NAKLADNIK: SAVEZ ANTIFAŠISTIČKIH BORACA I ANTIFAŠISTA REPUBLIKE HRVATSKE

ZA NAKLADNIKA: RATKO MARIČIĆ, DIPL. IUR.

UREDNIK: SAŠA ŠČAPEC, MAG. OEC.

RECENZENT: NATAŠA MATAUŠIĆ, PROF. POV.

LEKTOR I KOREKTOR: MR. SC. MIROSLAV KIRINČIĆ

GRAFIČKA PRIPREMA I DIZAJN: MARIO ŠIMUNKOVIĆ, UNIV. BACC. OEC.

STUDENI 2013. GODINE

NAKLADA: 500 PRIMJERAKA

OVA PUBLIKACIJA FINANCIRANA JE UZ POTPORU MINISTARSTVA BRANITELJA

CIP ZAPIS DOSTUPAN U RAČUNALNOME KATALOGU NACIONALNE I SVEUČILIŠNE
KNJIŽNICE U ZAGREBU POD BROJEM 859123.

ISBN 978-953-7587-14-7

SADRŽAJ:

Uvod / 6
Aktivnost žena u razdoblju do Drugog svjetskog rata / 6
Žene u sindikatima / 10
Žene u kulturno-prosvjetnim organizacijama / 14
Napredni ženski tisak / 17
Žene u narodnosolobodilačkoj borbi / 20
Rajka Baković / 32
Olga Ban / 34
Anka Berus / 36
Persa Bosanac / 38
Anka Butorac / 40
Nada Dimić / 42
Kata Dumbović - Kovačić Matić / 44
Ljubica Gerovac / 46
Savka Javorina Saša / 48
Milanka Kljajić / 50
Dragica Končar / 52
Milka Kufrin / 54
Sofija Marinković Sonja / 56
Anka Pađen / 58
Kata Pejnović / 60
Smilja Pokrajac / 62
Ivanka Trohar / 64
Marija Vidović Abesinka / 66
Literatura / 70

Uvod

Neprijeporan je doprinos žena antifašističkom pokretu prije Drugog svjetskog rata i tijekom Narodnooslobodilačke borbe 1941.-1945. O tome svjedoče mnogobrojne organizacije žena kroz koje su se artikulirali, ponajprije u svakodnevnom životu, zahtjevi za raskid s patrijarhalnim svjetonazorom i jednakopravnošću žena u svekolikom gospodarskom, društvenom i političkom životu u tadašnjoj Hrvatskoj. O tome svjedoče i podaci da su u NOB-u u Hrvatskoj s puškom u ruci sudjelovale 43.660 žena, da je živote položilo 4.579 žena, da su 40.150 žena stradale kao žrtve fašističkog terora i da je od 290 proglašenih narodnih heroja samo 18 žena, od kojih su njih 14 položile svoje živote u NOB-u.

Svekoliko sudjelovanje žena u antifašističkoj borbi i u redovima jedinica Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske svakako se temeljio na predrevolucionarnim i predratnim aktivnostima i iskustvima kojima se mukotrpno izgrađivao jednakopravni položaj i uloga žena u svim segmentima gospodarskog, društvenog i političkog života. Stoga valja naznačiti temeljne događaje i aktivnosti tijekom predratnog razdoblja, kroz koje su žene izrasle u istinski antifašistički bedem na kojem posebno mjesto pripada ženama heroinama Hrvatske.

Aktivnost žena u razdoblju do Drugog svjetskog rata

Položaj žena početkom 20. stoljeća na području tadašnje Hrvatske bio je karakterističan po njihovoj podređenoj ulozi u patrijarhalnom društvu. Žene su bile na marginama gospodarskog, društvenog i političkog života, u kulturnom pogledu zaostale, u znatnom postotku nepismene, a patrijarhalna tradicija i

običaji izolirali su ih od društvenih aktivnosti jer se smatralo da je ženi mjesto u kući.

U to vrijeme bilježe se mnoge radničke političke manifestacije i štrajkovi, u kojima posvuda sudjeluju i žene, koje se sve više upošljavaju u industrijskim pogonima. Budući da žene sudjeluju u svim radničkim akcijama, radnički tisak obraća se i ženama, pozivajući ih u zajedničku borbu.

S Prvim svjetskim ratom zaoštrava se i pitanje žena. Na njima je ostalo gospodarstvo jer su muškarci morali na front. Žene se u velikom broju zapošljavaju, te se i poslije rata nastojanja vladajuće klase o povratku žena »domaćem ognjištu« teško ostvaruju. U novostvorenoj Jugoslaviji osnovana je 1919. godine Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), koja je i objedinila dotadašnje socijalističke radničke partije. U isto vrijeme osnovana je i Organizacija žena socijalista (komunista), koja je također objedinila razne ženske klasne organizacije. Ta je organizacija usvojila program Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) te se i smatrala dijelom te partije.

Organizacija žena socijalista (komunista) svojim je statutom regulirala odnos prema Partiji, birala je svoj Centralni sekretarijat, te pokrenula izdavanje lista »Jednakost«. Na terenu su se birali pokrajinski sekretarijati (već tada su postojali 8 pokrajinskih sekretarijata: u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Skoplju, Osijeku, Splitu, Novom Sadu i Cetinju). Na II. kongresu Partije 1920. godine u Vukovaru, utvrđen je položaj Sekretarijata žena u okviru Partije (koja je na tom kongresu preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije). Novostvorena partija utvrdila je revolucionarne stavove, te je preuzela iskustva Oktobarske revolucije u Rusiji. Dakako, žene su dobile svoje mjesto u Partiji s istinski revolucionarnim programom. Bez žena ta partija ne bi mogla biti prethodnica radničke klase. Partija je tada provodila i kasnije sve više razvijala odgoj omladine u revolucionarnom duhu i u tom sklopu i odgoj ženske omladine.

Tijekom kratkog vremena svoga legalnog postojanja Komunistička partija učinila je mnogo na političkom omasovljavanju radničkog pokreta, te na principijelnom i ideološkom pristupu. Sve se to pozitivno odrazilo na izborima

Radnici i radnice tvornice Zagorka u Bedekovčini u štrajku 1935. godine

1920. godine, kad je KPJ u mnogim mjestima, gradovima i selima dobila znatnu većinu. Strah pred radničkom klasom naveo je buržoaziju da zaštititi svoje interese. Krajem 1920. godine zabranjen je rad KPJ. U uvjetima najtežeg terora nastaju teška vremena proganjanja komunista, mučeništva, zatvora i robije. Među progonjenima uvijek su svoj dio stradanja podnijele i žene.

KPJ ostala je ilegalna sve do rata i do početka NOB-a, kad se već 1941. godine pojavljuju legalne partijske organizacije na oslobođenom teritoriju. Između dva rata Partija je provodila svoj program, zapisan i potvrđen na Vukovarskom kongresu, s time da je svoju platformu proširivala, omasovljavala svoje redove i okupljala sve šire slojeve naroda na programu antifašističke i antiratne borbe.

Zahtjevi i prava žena ostala su dio programa KPJ sve do Drugog svjetskog rata, a žene su ostale jedan od nezamjenljivih činitelja u borbi radničke klase, kao i u antifašističkoj borbi cijelog naroda. I putem Partije žene su zahtjevale jednaku plaću za jednak rad, kraće radno vrijeme, protivile se snižavanju nadnica, borile se za bolje uvjete na radu, zaštitu materinstva, brigu o djeci, itd. Program se postupno širio nadiranjem fašizma i ratne opasnosti.

Da bi se što bolje osigurao rad među ženama, Partija je, uz druge komisije, formirala pri svim svojim forumima komisije za rad sa ženama, od Centralnog do općinskih i mjesnih komiteta. Te su komisije, putem naprednih žena i organiziranih komunistkinja, djelovale u najraznovrsnijim legalnim i polulegalnim organizacijama, pomažući drugim ženama u radu i usmjeravajući ih na pravcu klasne borbe. Nakon zabrane rada Komunističke partije Jugoslavije nestaje Sekretarijat za žene, te list »Jednakost«. Partija je nakon prelaska u ilegalnost izdavala ilegalni tisak u kojem se redovno tretirao problem radne žene, pratio rad sa ženama, davala podrška i pomoć tome radu, kao i pomoć u provođenju akcija. No, teror koji je vladao u zemlji, onemogućavao je šire akcije. Teror se naročito zaoštrio nakon 1929. godine, kad je proglašena »šestojanuarska diktatura«. Pod osobito strogom kontrolom bila je pisana riječ, a istina se mogla saznati samo ilegalnim putem, sve dok 1934/35. nije počela popuštati diktatura pod pritiskom demokratskih snaga.

Partija se i nadalje u ilegalnosti spremala za nove oblike borbe. Konsolidirala se i buržoazija, organiziravši se i u građanske partije, te stvarajući Udruženu opoziciju, koja se ograđivala od Komunističke partije.

Koliko su žene pridonosile svojim akcijama takvim zahtjevima svjedoči i njihova borba za radnička prava, mir i antifašizam. Primjerice, 1934. godine 2000 žena rudara sudjelovale su u štrajku rudara Trbovlja, 1935. demonstrirale su 5000 žena pred Njemačkim konzulatom u Zagrebu za mir, a protiv fašizma, 1936. u akciji za mir i slobodu sakupljeno je 600 000 potpisa žena na području tadašnje Jugoslavije. Časopis »Žena danas« pokrenuo je 1939. akciju za pravo glasa žena, u kojoj su žene masovno sudjelovale.

Neposredno pred početak Drugog svjetskog rata pojačana je, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, politička aktivnost žena, naročito poslije osnivanja Narodnog fronta Jugoslavije 1936. godine. Iste godine u akciji žene su masovno sudjelovale u demonstracijama širom zemlje protiv rastuće fašističke opasnosti – u povod priključenja Austrije, Minhenskog sporazuma, Sudetske krize i dr. Šesnaest žena iz Jugoslavije sudjelovale su u Španjolskom građanskom ratu od 1936. do 1939. godine.

Uoči Drugog svjetskog rata na području tadašnje Hrvatske djelovao je veliki broj naprednih organizacija, osnivanje i aktivnost kojih je inicirala Komunistička partija. U tim su se organizacijama masovno okupljale žene i ženska omladina. Rukovodstvo je bilo povjereno iskusnijim ženama koje su uspijevale okupiti sve više i više žena na različitim programima, kroz koje su se žene učile političkoj pismenosti i osposobljavale se za odgovornije zadatke u naprednom pokretu. Od tih organizacija valja spomenuti ponajprije ženske sekcije u URS-ovim sindikatima i SBOTIČ-u, studentske i omladinske, organizacije »Ženski pokret«, »Društvo univerzitetski obrazovanih žena«, »Društvo za prosvjetu žene«, ženske sekcije pri građanskim političkim strankama »Ženske grane HSS-a«, »Žensku sekciju Seljačkog kola«, te razne pokrajinske i komunalne organizacije, stručne i kulturne.

Žene u sindikatima

Radnički sindikati javljaju se u nas čim je počela jačati radnička klasa. Dakle, sindikalne tradicije teku već od kraja prošlog stoljeća, slijedeći radnička gibanja i prve akcije i štrajkove. U tim akcijama sudjelovale su radnice i radničke žene.

U vrijeme kad je osnovana Socijalistička partija Jugoslavije (komunista), 1919. godine osnovano je i Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije,

“Štrajk bijelih marama” u varaždinskoj tvornici Tivar bio je karakterističan po masovnom učešću radnica

koje je objedinjavalo prijašnje sindikalne organizacije, disperzirane po bivšim državama na tlu tadašnje Jugoslavije.

Radnička klasa postala je značajan činitelj u društvenom i političkom životu Jugoslavije.

Ona se i brojčano povećava zbog pojačanog ulaganja kapitala u industriju,

građevinarstvo i rudarstvo. Povećan broj žena osjeća se u industriji papira, tekstilnoj, prehrambenoj, duhanskoj, kožarskoj i metalskoj industriji. Zbog nagle izgradnje gradova žene se upošljavaju i u drvodjeljskoj industriji i na teškim poslovima na građevinama. Povećani broj gradskog stanovništva povlačio je za sobom sve veći broj kućnih pomoćnica. Većinom je to bila proletarizirana radna snaga koja je dolazila sa sela u teške uvjete rada i stanovanja. Industrija se koncentrirala u većim gradovima: Zagrebu, Karlovcu, Osijeku, Slavonskom Brodu, Varaždinu, Koprivnici, Dugoj Resi, oko Krapine, Splitu, Sušaku, Sisku, Bjelovaru itd. No, veliki broj žena radile su i u manjim, ali brojnim radionicama u manjim mjestima, npr. u industriji sardina u Primorju, zatim na šumarskim poslovima, na građevinama, a naročito na privatnim i državnim veleposjedima u poljoprivredi. Pomoć i podršku u teškom životu žene su nalazile u sindikalnoj organizaciji.

Kad je 1920. godine zakonom zabranjen rad Komunističke partije Jugoslavije, ona iz ilegalnosti politički djeluje u prvom redu putem sindikalnih organizacija, pomažući radničkoj klasi da najbolje nađe put klasne borbe i otpora prema državnom režimu i poslodavcu. Režim je stoga progonio sindikate, a u svim štrajkovima i akcijama stajao je na strani poslodavaca i po svaku cijenu štitio njihove interese. Štrajkovi su se rasplamsali od 1934. godine pa dalje. Tada se više i ne govori o »štrajkovima«, već o „val štrajkova“, jer su oni zaista nailazili kao val za valom, i trajali sve do rata. Godine 1938. održan je Kongres Ujedinjenih radničkih sindikata (URS), koji je značio pobjedu radničkog jedinstva i revolucionarnosti.

Valovi štrajkova uvjetovali su osnivanje štrajkaških kuhinja, nabavku hrane po selima i gradovima, održavanje štrajkaških straža, kurirsku službu. Sve je to zahtijevalo velike organizacijske zahvate, od kojih se mnogi uopće ne mogu zamisliti bez svjesnih, organiziranih žena - radnica.

Pri svakom sindikalnom strukovnom savezu postojala je ženska sekcija. Najjača i najbrojnija bila je sekcija tekstilki, jer je u tekstilnoj industriji bila uglavnom zaposlena ženska radna snaga. Štrajkovi su u toj grani bili vrlo

česti i vrlo borbeni, i može ih se nazvati ženskim štrajkovima. Isticale su se sekcije žena u savezu metalaca, kožaraca, tašnara, živežara. Unatoč najoštrijim mjerama vlasti, štrajkovi su podizani iz dana u dan. Valja spomenuti samo neke štrajkove: u tvornicama »Herman Polak«, »Gaon«, »Me-ba« u Zagrebu, u Oroslavlju, u Dugoj Resi, u »Tivaru« i Svilani u Varaždinu, masovni štrajkovi u drvenoj industriji u Slavoniji, u konzervnoj industriji u Dalmaciji i Primorju, štrajkovi na poljoprivrednim veleposjedima, itd.

Sindikati su bili škola radničke klase gdje su radnici učili ne samo kako se vode akcije, već su proučavali teoretsku stranu položaja radničke klase, odnosa rada i kapitala, bit eksploatacije, proučavali su naučni marksizam i shvaćali bit radničke borbe, solidarnosti i internacionalizma.

U prostorijama sindikata u Haulikovoj ulici u Zagrebu trajao je neprestani politički i kulturni rad - od predavanja na najvišoj razini pa sve do analfabetskih tečajeva. Redovito su održavani i stručni tečajevi, što je doprinosilo i poboljšanju kvalifikacije radnika. Radnice su učile s mnogo želje i upornosti i neke od njih napredovale su na opće divljenje. U sindikalnom radu žene su se naročito isticale svojom aktivnošću revolucionarnošću.

Istodobno su se i stranke Udružene opozicije javljale s programima prosvjećivanja, osobito seljanki, i o tome su pisali u svojim listovima, ali su se protivile javnom djelovanju žena a napose pravu glasa za žene.

Izrazito građanski tisak nudio je ženama u svojim listovima modu, kozmetiku, jeftine članke o braku i ljubavi, ljubomori, o ženskim vrlinama, pokornosti i čednosti, te je zastupao stavove da je ženi mjesto kod kuće, a njezin poziv je da bude žena i majka.

U okviru URS-a bilo je i drugih organizacija, kulturno-prosvjetnih, planinarskih, pjevačkih, dramskih i sličnih.

Proganjajući radničke organizacije, policija se nije zaustavljala ni kod kulturno-prosvjetnih organizacija. Tako je bio pod udarom vlasti i »Prijatelj prirode« i Pjevački zbor, ali i drugi oblici rada i udruge. Rastjerivane su

proslave i mitinzi u povodu 8. marta, koji su radnice od početka usvojile kao svoj praznik i redovito ga slavile zajedno sa svim drugim radnim i naprednim ženama. Radničke sindikate zabranila je protunarodna vlada Cvetković-Maček uoči samoga rata, 1941. godine, i istovremeno otvorila koncentracijski logor u Lepoglavi po uzoru na Hitlerove metode. Pozatvarani su bili brojni predstavnici radničke klase i mnogi komunisti, te u trenutku kapitulacije Jugoslavije izručeni su bili fašistima, koji su većinu poubijali. Tako su stradale i mnoge svjesne žene.

Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika, sindikalna organizacija činovnika (SBOTIČ), predstavljala je značajno uporište komunista u ostvarivanju jedinstvenog radničkog fronta. Eksploatacija radne snage nije vršena samo za strojem u tvornici ili za plugom u polju, ne samo nad radnicima, već i nad radnim čovjekom uopće. Za to je u programu SBOTIČ-a bilo zapisano isto što i u programima URS-a: osmosatni radni dan, jednokratni rad, protiv snižavanja plaća i nadnica, reguliranje radnih odnosa.

Žene u kulturno-prosvjetnim organizacijama

»Društvo za prosvjetu žene« osnovala su iskusnije žene u studenome 1935. godine na inicijativu Komunističke partije i to još u vrijeme dok je postojala i djelovala Omladinska podružnica »Ženskog pokreta«. U trenutku ukidanja Omladinske podružnice »Ženskog pokreta« »Društvo za prosvjetu žene« preuzelo je zadatke Omladinske podružnice te se kontinuitet nije ni na čas prekinuo. Društvo je okupljalo žene svih slojeva i zvanja. Široka antifašistička linija našla je mjesta za sve što je bilo rodoljubivo i pošteno. Društvo je okupljalo sve veći broj žena, održavana su predavanja s diskusijama, tečajevi, usmene novine i slično.

U kratkom roku organizirane su podružnice i društva u svim gradovima

i većim mjestima, pa čak i u mnogim selima: u Bjelovaru, Varaždinu, Splitu, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Sisku, Koprivnici, itd. Taj buran prodor »Društva za prosvjetu žene« podržavale su partijske organizacije na terenu. U Društvu su bile okupljene mnoge ugledne napredne intelektualke, radnice, domaćice, studentice.

Crvena pomoć, bila je svojevrsna »desna ruka« Partije. Brinula se o zatvorenicima i njihovim porodicama, pronalazila stanove za ilegalce, nabavljala sredstva koja su bila potrebna za rad Partije: novac, putovnice i slično. Crvena pomoć je organizirala protestne mitinge protiv terora nad uhićenima, itd.

Obuhvaćala je krugove simpatizera na političkom i humanom planu. Nakon okupacije zemlje njezina se uloga znatno povećala, te je i preimenovana u »Narodnu pomoć«. Organizacija je proširila svoju aktivnost najviše u okupiranim mjestima, radila je na prebacivanju ljudi u partizane, osiguravala stanove i hranu za ilegalce itd. U taj okvir rada spadaju i komiteti za pomoć španjolskim dobrovoljcima, koji su osnovani na inicijativu Partije.

Studentski pokret je s vremenom znatno ojačao i omasovio se. Osnivani su studentski stručni klubovi, kulturno udruženje »Svjetlost«, KUSP (Kulturno udruženje studenata pacifista), itd. Sve su više studentski stručni klubovi dolazili pod utjecaj »ljevičara«. U njima su studentice djelovale ravnopravno sa svojim kolegama i borile se za bolji život studenata. Ostvarile su i svoj davnašnji zahtjev, te osnovale dom. Napredni studenti su postajali sve jača snaga, davali su ton životu Sveučilišta i politički nadmašili reakcionarni, profašistički dio Sveučilišta.

Na području tadašnje Hrvatske osnivane su i druge organizacije, primjerice u Zagrebu »Komunalac«, »Međimurac«, »Društvo Primoraca i Gorana«, »Hrvatska omladinska čitaonica«, Učiteljsko udruženje »Ivan Filipović« i druge. Uza sve pritiske režima, i pored ukidanja pojedinih organizacija, nicala su nove.

Omladinke su radile i u drugim organizacijama, u građanskim i političkim partijama. Samostalna demokratska stranka, tada sastavni dio Udružene

opozicije, osnovala je u jesen 1937. godine društvo »Seljačko kolo« sa zadatkom prosvjećivanja sela. U »Seljačkom kolu« osnovana je i »Ženska sekcija«, tj. sekcija za prosvjećivanje seoskih žena. U početku su u društvo bezrezervno primani studenti ljevičari te su odlazili u sela, nosili prosvjetni tisak, održavali predavanja, prikazivali filmove. U tome radu izravno se angažirao i Higijenski zavod koji je u tome programu nastupao sa zdravstvenim prosvjećivanjem. Put do sela bio je legalno otvoren i njime su krenuli mladi komunisti i komunistkinje. Članovi Društva posjećivali su uglavnom srpska sela u Hrvatskoj i Bosanskoj krajini. Mnoga od tih sela su ona ista koja su kasnije bila jezgre ustanka u tom kraju već ljeti 1941. godine (Mogorić u Lici, Sjeniĉak na Kordunu, sela oko Vojniĉa i Petrove gore, oko Križevaca itd.). No, taj rad je naglo prestao kad je udružena opozicija sklopila sporazum s režimom (sporazum Cvetković-Maĉek). »Seljačko kolo« je zatvoreno, ali se rad narednih godina znatno osjetio u selima gdje je Društvo bilo aktivno. Pokušalo se razviti sliĉan rad u prosvjetnim organizacijama Hrvatske seljaĉke stranke (HSS), koja je u Hrvatskoj predstavljala glavni i osnovni dio Udružene opozicije. U rukovodstvu Stranke zastupan je konzervativni prosvjetiteljski rad, za njegovanje narodnih obiĉaja, za poziv Źene i majke, protiv prava glasa i protiv javnog djelovanja Źena. No, bez obzira na to, u »Źenskim granama HSS«, osobito na terenu, u organizacijama »Hrvatskog srca« i »Sloge« mogle su se naći komunistkinje koje su umjele djelovati i u tim sredinama.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunistiĉke partije Jugoslavije, odrŹanoj od 19. do 23. listopada 1940. godine u Dubravi kod Zagreba, Vida Tomšić odrŹala je referat „O radu meĊu Źenama“. Na Konferenciji je izabran i novi Centralni komitet KPJ u koji su ukljuĉene dvije Źene - Spasenija Cana Babović i Vida Tomšić.

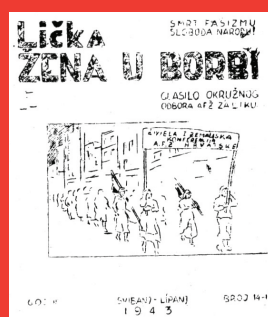
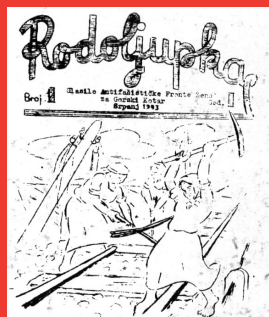
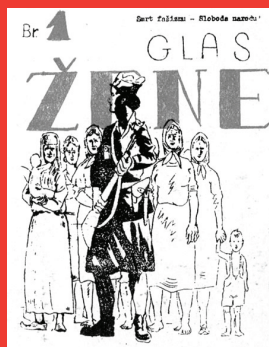
Napredni ženski tisak

Uz pomoć i podršku Komisije pri CK KPH za rad sa ženama, otpočelo se 1939. s izdavanjem časopisa »Ženski svijet« . Tada su u Jugoslaviji u isto vrijeme izlazila dva lista: »Žena danas« u Beogradu i »Ženski svijet« u Zagrebu. No, kad je u rujnu 1940. godine zabranjena »Žena danas«, ostao je još samo »Ženski svijet«, koji je izlazio još nekoliko mjeseci.

U jednom od prvih brojeva »Ženskog svijeta« u članku Slave Berislavić »Žena u privrednom životu« komentiraju se podaci državne statistike, sindikata i socijalnog osiguranja. Tada je u Jugoslaviji bilo 153.000 zaposlenih žena. Do 1939. godine zapažen je porast broja zaposlenih žena i opadanje broja zaposlenih muškaraca. Znači, žene kao jeftinija radna snaga podesnije su za eksploataciju. Odatle se često izvodio krivi zaključak da su žene konkurencija muškarcima. Članak upućuje na zajedničku borbu protiv poslodavaca i protiv zamagljivanja toga problema.

Veliki broj dopisa i članaka u »Ženskom svijetu« pisale su same radne žene. Često iznenađuje visoka pismenost radnica i njihov smisao za opise i za kontraste. Škola borbe bila je za njih i škola pismenosti i kulture uopće. List je problematizirao socijalne (nije li bolje reći humane), kulturne i političke probleme. Otvoreno se borio protiv rata i fašizma. Pozivao je žene u antiratni tabor, uz optimizam i nadu u bolju budućnost. Nije davao koncesije malograđanstini.

Časopis »Ženski svijet« izlazio je od veljače 1939. do travnja 1941. godine, tj. do ulaska Nijemaca u Zagreb. Mali zastoj bio je pri koncu 1939. i u početku 1940, a glavni polet u drugoj polovici 1940. godine i kratkom razdoblju 1941. godine. Upravo u to vrijeme osjećao se polet u cjelokupnom političkom životu, jačalo je antifašističko i antiratno raspoloženje u narodu. U to vrijeme održana je i V. zemaljska konferencija KPJ. Komisija pri CK KPH za rad među ženama bila je inicijatorom lista i starala se o njegovu pisanju. U doba izlaženja lista na čelu Komisije bila je Anka Butorac

Utjecaj naprednog tiska u Hrvatskoj neposredno prije Drugog svjetskog rata bio je značajan, a časopis »Ženski svijet« imao je posebno mjesto i ulogu. Žene koje su na njemu radile, pretočile su u nj sav svoj entuzijazam, uložile ogromne napore, prenijele stečena znanja, ljubav i samoprijegor. One su kroz časopis poučavale druge, ali su učile i same: da budu novinari svoga pokreta i svoga pokoljenja, da izražavaju misli i ideje, da pišu članke, reportaže, prijevode sa stranih jezika, da noći provode nad tekstovima i korekturama, a dane u tiskari, na prijelomu, reviziji i posljednjim ispravkama.

»Ženski svijet« je jedna od mnogih publikacija naprednog, lijevog pokreta, koje je inicirala i podržavala Komunistička partija. List je bio namijenjen ženama. Skroman naslov »Ženski svijet« i još manje pretenciozan podnaslov »Ženski list za zabavu i pouku« krili su zapravo ozbiljnu političku orijentaciju, protiv rata i fašizma, protiv porobljavanja naroda, za radnička prava, za prava žena, itd. Jedna po jedna europska država padala je pod vlast Hitlerova fašizma, a porobljavanje naroda događao se na najzvjerskiji način, do genocida.

Rat je prekinuo izlaženje lista, no on je ostavio za sobom svijetli trag i pisanu riječ. U Zagrebu je u jesen 1941. osnovan inicijativni odbor Antifašističkog fronta žena Hrvatske, a na terenu su nicali seoski, općinski i kotarski odbori AFŽ-a. Nicali su i bujali zajedno s oslobođanjem pojedinih krajeva, ali su nicali i u okupiranim mjestima. Žene, koje su surađivale sa »Ženskim svijetom« pokrenule su u pojedinim krajevima lokalne listove, glasila AFŽ-a., a nije slučajno da su gotovo sve te listove pokretale i uređivale pojedine članice redakcije i suradnice ranijeg »Ženskog svijeta«, okupljajući oko listova nove snage.

Tako je u Primorju izdavan list »Primorka«, u Slavoniji list »Udarnica«, u Gorskom kotaru list »Rodoljupka«, na Kordunu list »Riječ žene«, u Lici list »Lička žena u borbi«, u Pokuplju list »Antifašistkinja«, itd.

Partizanska mornarica

Žene u Narodnoslobodilačkoj borbi

Početkom ustanka i u vrijeme osnivanja prvih organa narodne vlasti, žene su se uključivale u široki narodni front. Širom zemlje osnivane su razne organizacije žena ciljevi koji su bili isti: oslobođenje zemlje od okupatora i borba za ravnopravni položaj žena u društvu. One su se masovno priključivale NOP-u kao borci, vojni i politički rukovodioci, liječnice, bolničarke, a posebno kao aktivne sudionice u zaleđu fronta.

Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine i organiziranja Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, otpočelo se s

Aktivistica NOP-a u bolnici na Rebru, 1943. godine

osnivanjem odbora aktivistkinja NOP-a za prikupljanje hrane, odjeće, obuće, sanitetskog materijala, zatim za brigu o ranjenicima, djeci i iznemoglim ljudima, za mobilizaciju bolničarki u sanitetsku službu, održavanje kurirskih veza, i dr. Ti su se odbori već tijekom ljeta i jeseni 1941. godine počeli nazivati odborima antifašističkog fronta žena i međusobno su bili organizacijski povezani.

U oslobođenom Drvaru je 21. kolovoza 1941. godine održana Skupština žena i ženske omladine, na kojoj su bili razmotreni zadaci žena u pogledu njihova sudjelovanja u Narodnooslobodilačkoj borbi i pružanjem pomoći partizanskim jedinicama i organiziranjem žena na teritorijalnom principu.

Djevojke i žene nose hranu partizanima, Kraljev Vrh, 1943. godine

Na ustaničkim područjima Hrvatske do tada su već bili organizirani seoski i općinski, a ponegdje i odbori okruga Antifašističkog fronta žena. Početkom prosinca 1941. godine osnovani su i prvi inicijativni odbori AFŽ-a za Liku i Kordun, koji su počeli s radom krajem siječnja 1942. godine. Okružna

konferencija AFŽ-a za južnu Dalmaciju održana je 9. kolovoza 1942. godine kod Gradca, a Okružna konferencija AFŽ za Okrug Karlovac 25. kolovoza u Gornjem Budačkom kod Vojnića.

O značajnom učešću žena u NOB-u treba istaknuti primjer Prve ženske partizanske četa koja je formirana u Trnavcu 25. kolovoza 1942. godine kao jedinstveni događaj, ne samo na našim prostorima već i u pokretima otpora svih europskih zemalja. Formiranje ženske čete, prema sačuvanim sjećanjima kod boraca je izazvalo čuđenje i nevjericu, a i samo rukovodstvo NOP-a se izgleda kolebalo oko masovnog odlaska žena u partizane. To potvrđuje i činjenica da ih se u Trnovcu skupilo oko 700, a u četu je uvršteno tek njih 74 (omladinke od 15 do 25 godina starosti i jedna žena od 32 godine). Sve pripadnice čete bile su iz sela istočne Like i sve su bile srpske nacionalnosti. Čin šišanja kose po ulasku u jedinicu, oblačenje u „muške“ uniforme, vojna obuka kroz koju su morale proći bio je dokaz njihove ustrajnosti u namjeri da se priključe partizanskim jedinicama kao doista ravnopravne – partizanke. Zbog masovnog odaziva žena u Lici su od 10. rujna do 15. listopada 1942. godine formirane su još četiri isključivo ženske čete.

Na Prvoj zemaljskoj konferenciji u Bosanskom Petrovcu, u prosincu 1942. godine, AFŽ je postao jedinstvena organizacija svih žena Jugoslavije i važan činitelj u Narodnom frontu u pogledu mobilizacije žena u antifašističkoj borbi, te u borbi za novo uređenje zemlje.

Pozdravni govor je održao vrhovni zapovjednik Narodno oslobodilačke vojske (NOV) Josip Broz Tito, u kojem je, između ostaloga, rekao slijedeće: "Ja se ponosim time što stojim na čelu armije u kojoj ima ogroman broj žena. Ja mogu kazati da su žene u toj borbi po svom heroizmu, po svojoj izdržljivosti, bile i jesu na prvom mjestu i u prvim redovima i svim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćeri."

Na konferenciji u Bosanskom Petrovcu sudjelovale su 166 izabranih delegatkinja s oslobođenog i neoslobođenog teritorija Jugoslavije. Izabran je Centralni odbor AFŽ i istaknuti su neposredni zadaci organizacije. Ideološki

Sudionice Okružne konferencije AFŽ-a za okrug Krapina u selu Mala Erpenja,
12. studeni 1943. godine

rad organizacije bio je oslonjen na temeljna opredjeljenja KPJ-u da žene moraju biti ravnopravne s muškarcima u svim segmentima života i rada. Već je tijekom NOB-a bilo jasno da je borba protiv fašizma podrazumijevala i borbu za pravednije društvo u kome će žene imati aktivnu ulogu u društvu.

Potom se otpočelo s organiziranjem i glavnog, okružnih, općinski i mjesnih odbora, tako da je u trenutku oslobođenja zemlje AFŽ bio organiziran na čitavom području Hrvatske.

Organizacije žena osnivale su se na istim temeljima kao i organizacije

Narodnog fronta, kojih su bili kolektivnim članovima. Posebni odbori AFŽ-a skupljali su hranu, odjeću i sanitetski materijal za Narodnooslobodilačku vojsku, brinuli su se za obradu zemlje, za žetvu i sjetvu, za bolnice, za djecu, za kurirsku službu i slično.

Još u razdoblju priprema za ustanak otpočelo se u Hrvatskoj s formiranjem organiziranih skupina žena. Naročito je bio značajan rad žena ilegalki i to posebno u Zagrebu i Splitu. Žene su stupale u partizanske postrojbe, pa je već 1942. godine stvorena ženska partizanska četa u Lici. Situacija u Lici bila je posebno teška zbog velikih vojnih operacija na tom području, posebno 4. neprijateljske ofanzive. Prva konferencija AFŽ-a Hrvatske održana je lipnja 1943. godine. Pored znatnih uspjeha u borbi, žene su dale i veliki doprinos razvoju narodne vlasti i uopće demokratskim i humanim međuljudskim odnosima, posebno u pogledu međunacionalne suradnje.

Rad mjesnih odbora Antifašističkog fronta žena odvijao se kroz redovite tjedne sastanke, sakupljanje hrane, obuču, odjeće i drugog materijala za partizane i ilegalce, njegu ranjenika, obrađivanje polja, držanje straža. Važan je bio i „politički rad“ koji je podrazumijevao čitanje propagandnog materijala, raspravljanje o događajima na frontu i sl. Mjesni i drugi odbori AFŽ-a bili su povezani s drugim organizacijama u narodnooslobodilačkom sustavu: Savezom komunističke omladine (SKOJ), narodnooslobodilačkim odborima (NOO) i drugim organizacijama. U mjesnim odborima AFŽ-a bar jedna članica bila je „skojevka“, a u mjesnim narodnooslobodilačkim odborima bila je uvijek bar jedna žena.

O aktivnosti žena i njihovom doprinosu NOB-u svjedoči i primjer 32. zagorske divizije (u sklopu Desetog korpusa zagrebačkog NOV-a Hrvatske) u kojoj se borilo više od 650 žena, od kojih su njih 132 poginule. Da su žene bile izdvojene u posebnu postrojbu mogla se od njih formirati jedna brigada. Ali upravo zato što su žene bile raspoređene u svim postrojbama 32. divizije, njihovo značenje i uloga u ustroju Divizije bili su mnogo veći nego što otkriva sam brojčani pokazatelj.

Omladinke, borci Sedamnaeste slavonske brigade u Đurđevcu, proljeće 1944.

Ako se uzme u obzir da je gotovo svaka žena, pogotovo djevojka, prije odlaska u partizane morala svladati ne samo zapreke i zasjede neprijatelja, već otpore i predrasude u svojim obiteljima, tada se tek može pojmiti koliko je težak bio borbeni put i društveno-politički i uopće kulturni razvoj i doprinos žena u revoluciji i NOB-u u Hrvatskoj. Pri tome valja naglasiti da je dolaskom u Diviziju, a prije toga u partizanske odrede, žena morala svojom borbom i radom izboriti ravnopravno mjesto među muškim suborcima, često savladavajući i njihove predrasude. Žene su u 32. Diviziji, ali i u drugim postrojbama NOV-a Hrvatske, preuzimale gotovo sve dužnosti. Bile su borci, vojni i politički rukovodioci, bolničarke i liječnice, rukovodioci sanitetskih službi i pokretnih i stacionarnih bolnica na Kalniku, u Zagorju, Moslavini i Bilogori, Dalmaciji, Slavoniji itd. Radile su u svim prištapskim jedinicama i službama, posebno u jedinicama veze

Omladinke borci dalmatinskih partizanskih jedinica na Dinari, 1943.

i na šifrantskim poslovima, u štapskoj administraciji, u tehnikama, na kulturno-prosvjetnim i političkim zadacima.

Žene su žrtvovalе svoje mlade živote, svjesne da je put do ciljeva NOB-a u Hrvatskoj moguće ostvariti samo bespoštednom borbom s nositeljima najstrašnije ideologije u povijesti naših naroda – fašizma.

Nije se rijetko dešavalo da su borci poslije napornih pokreta i borbi padali od umora, a partizanke nastavljale obavljati razne »domaćinske poslove«. Samo spretnе ženske ruke mogle su pomoći borcima u brizi za lakše ranjenike i bolesnike, te u izvršavanju mnogobrojnih »neborbenih poslova«. U kulturno-zabavnom životu svojih jedinica partizanke su bile nezamjenjive sudionice. Kao odlične pjevačice, recitatorke i glumice sudjelovale su u umjetničkim

Borci II bataljona XXI brigade

programima priredaba organiziranih za borce i narod.

Žene-borci također su održavale veze i s organizacijama AFŽ-a na terenu. Kad su im to prilike dopuštale, sudjelovale su na sastancima osnovnih organizacija AFŽ-a u mjestima u kojima su se postrojbe NOV-a Hrvatske zadržavale, a također i na okružnim konferencijama. Ti susreti partizanki sa ženama aktivistkinjama s terena pružali su mogućnost razmjene iskustava žena u postrojbama NOV-a sa ženama koje su radile u zaleđu fronta, na oslobođenom, poluoslobođenom i neoslobođenom teritoriju. Usklađivale su

stavove i dogovarale se o jačanju napora u pružanju pomoći postrojbama NOV-a u uspješnijem otporu neprijatelju, da im se osigura prehrana, prihvate ranjenici, pruži pomoć pri dezinfekciji i o nizu drugih pitanja koja je u ratnim postrojbama trebalo rješavati.

Koliku vrijednost su predstavljale žene-borci u NOB-u spoznalo se i kad su zarobljeni njemački oficiri priznavali da se njima i njihovim vojnicima »ledila krv u žilama« kada bi u bliskim borbama čuli među partizanima ženske glasove i njihove pozive »na juriš«. Ženske glasove primali su kao da dolaze s onu stranu ovozemaljske zbilje, kao prijatnju i opasnost od koje nema spasa i zaklona.

Ženama su u partizanima osim sanitetskih poslova ravnopravno obavljale sve »muške« poslove. Tijekom okupacije žene nisu imale privilegiju – logori su bili puni majki, sestara, kćeri.

Biografije tih hrabrih i nesebičnih žena svjedoče o tome da je istinsko oslobođenje pojedinca moguće samo u okruženju u kome namjesto ekonomskih vladaju zakoni etike.

RAJKA BAKOVIĆ

»Trafika je pala!

- Sestre Baković su uhapšene! - brujalo je u Zagrebu među Komunistima, dvadesetprvog prosinca 1941. godine.

- Tko je izdao Zdenku i Rajku? - ogorčeno se pitalo.

- Zdenka je u trafici! Zasjeda je... treba se čuvati! - saznali smo dvadesetdrugog.

- Danas je Rajka u trafici! - govorilo se dvadesettrećeg.

- Da li su zaista hapšene? - pitali smo se, ali u trafiku više nije nitko odlazio.

- Ubili su Zdenku. Bacili su je sa četvrtog kata!

- Rajka je u bolnici... umire... - čuli smo dvadesetšestog.

Tridesetog prosinca 1941. godine pokopane su sestre Baković: dvadesetčetvorogodišnja Zdenka i dvadesetjednogodišnja Rajka.

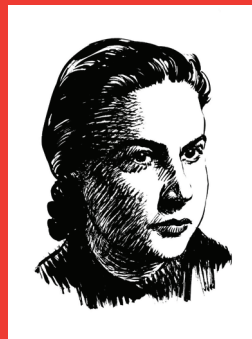
U trafici nije nitko pao.

Sestre Baković poznavale su gotovo sve komuniste, partijske rukovodioce, mnogo antifašista i simpatizera. Umrle su pod najstrašnijim mukama, ali nikoga nisu izdale.« - odlomak je to iz zapisa Slave Ogrizović o herojskoj pogibiji sestara Baković. Priča o sestrama Baković, to je i priča o okupiranom, ali nikad pokorenom Zagrebu.

Rajka Baković rođena je u Boliviji u obitelji iseljenika s Brača. Cijela se obitelj 1921. godine vratila u domovinu i nastanila u Zagrebu. Rajka je završila osnovnu školu i gimnaziju i upisala se na Filozofski fakultet. Bila je bistra i nadarena djevojka, s izoštrenom voljom za učenje. Pošto je poslije očeve smrti materijalno stanje u obitelji bilo loše, starija sestra Zdenka počela je 1939. voditi trafiku u Nikolićevoj ulici 7, kako bi sestri omogućila studij.

Još u gimnazijskim danima Rajka se uključila u napredni srednjoškolski pokret. Po prirodi osjetljiva i temperamentna, oduševila se za pokret i sve aktivnije sudjelovala u njemu. Za vrijeme studija njena je aktivnost u omladinskom i

Rođena 1920. u Boliviji, Južna Amerika.
Student. Član SKOJ-a od 1928. U NOB
stupila 1941. Poginula 25. prosinca 1941. u
Zagrebu. Za narodnog heroja proglašena 24.
srpnja 1953.

studentskom pokretu postala još čvršća. Rajka je bila uvijek vesela, otvorena, pristupačna, puna života i uživala je povjerenje i simpatije svojih vršnjakinja i vršnjaka. Ali i ne samo njih. Na zadacima što ih je dobivala pokazala se sposobnom i hrabrom i 1941. godine postala je članica SKOJ-a.

Bila je to kruna njene dotadašnje aktivnosti koja se odvijala u studentskim udruženjima, ženskom pokretu, na predavanjima i izletima. Bila je izuzetna agitatorka.

Rajka i mlađi brat Mladen pomagali su često sestri Zdenki u vođenju trafike. A trafika je već od prvog dana - kako su je vodile sestre Baković - sastajalište komunista i svih naprednih Zagrepčana. U njoj su se ostavljale poruke, paketi i dogovarali sastanci.

U ljeto 1941. sekretar CK KPH Rade Končar dao je u dužnost Zdenki Baković da trafika ubuduće bude isključivo partijska veza, a od jeseni veza s partizanima. Tu su dolazili partizanski kuriri, odnosili materijal a donosili poštu.

Rajka je zajedno sa sestrom uspješno vodila trafiku i obavljala delikatan partijski zadatak. Sve do noći 20. prosinca kada su ustaški agenti nahrupili u njihov obiteljski stan u Gundulićevoj ulici i uhapsile obje sestre i brata. Ponijeli su i ključeve trafike i nekoliko dana za redom naizmjenice sestre dovodili u trafiku da rade, a sami su postavili zasjedu. Kad je Rajka trećeg dana dovedena u trafiku, bila je već strašno izmučena, jedva je stajala na nogama, više puta se onesvijestila. Uspjelo joj je da kući pošalje poruku: »Grozno nas muče, ne mogu više.«

Rajka je ipak izdržala i više. Nikoga nije odala, nitko nije provaljen.

Pet su je dana ustaški agenti zvjerski mučili i već polumrtvu donijeli u bolnicu na Sv. Duh, gdje je ubrzo izdahnula od teških povreda.

Rajka i njena sestra Zdenka herojski su izdržale sve muke i herojski umrle.

OLGA BAN

Otac Mate i kći Ana, kojoj su bile svega 17 godina, stajali su tog listopadskog popodneva četrdesettreće na pazinskom groblju, jedno uz drugo, mirno gledajući smrti u oči što je dolazila iz uperenih njemačkih pušaka. Nacisti su joj trenutak prije no što će pucati govorili kako je još mlada, neka obeća da će promijeniti svoja politička uvjerenja i pustit će je. Ali istarska omladinka prkosno je odgovorila: »Jedna mlada skojevka ne mijenja se nikad!«

Njene riječi zaglušio je plotun, ali su zauvijek ostale kao legenda i ohrabrenje tisućama drugih istarskih djevojaka i žena.

Olga Ban rođena je u malom istarskom selu Zarečje, nedaleko Pazina. Njezin otac bio je već prije rata član napredne organizacije »Edinost« iz Trsta, pa je tako i mlada Olga uz njega (i drugove koji su dolazili u kuću) upijala napredne ideje i stjecala volju da i sama sudjeluje u naprednom pokretu.

Olga je završila osnovnu školu ali zbog siromaštva nije mogla nastaviti školovanje i pomagala je ocu krojaču. Kad je počeo rat, i u Istri zapucale ustaničke puške, njihova je kuća pretvorena u partizansku bazu. Tu se sabirala hrana, oružje, sanitetski materijal, održavali se sastanci, prolazila kurirska veza.

Kada je u veljači 1942. navratio u njihovu kuću Ljubo Drndić, jedan od organizatora ustanka u Istri, primio je Olgu u SKOJ. Zaslužila je to i višestruko, a od tog dana pokazala je doista kako se skojevke bore za svoj narod i domovinu.

Na kurirske zadatke odlazila je obično biciklom. Kad bi izdaleka primijetila karabinjera, brzo bi se zaustavila, bicikl bacila uz cestu i bježala se sakriti negdje u kršu. Na tim je zadacima doživljavala mnoge neprijatnosti i iznenađenja, ali

Rođena 29. lipnja 1926. u Zarečju, Pazin, Hrvatska. Krojačka radnica. U NOB od 1941. Strijeljana u Pazinu 8. listopada 1943. Za narodnog heroja proglašena 26. studenog 1973.

ih je Olga svladavala. Svladavala je prepreke i strah, znajući da zadatak mora obaviti. Ta, u nju su drugovi imali povjerenja.

Prvi put je uhapšena ujesen 1942, ali je uspjela pobjeći. Naime, karabinjerima koji su je uhapsili rekla je da mora kod kuće uzeti neke svoje stvari. Karabinjeri su je dopratili do kuće i ostali u kuhinji, dok je Olga otišla u sobu i kroz prozor pobjegla u šumu. Bez vrzmania odmah je otišla u Gorski kotar, u partizane. Bila je najprije u Brinju na političkom tečaju, a zatim se borila u primorsko-goranskim jedinicama. Koncem proljeća 1943. vratila se u Pazinštinu i radila kao politička radnica na organiziranju omladine i žena za narodnooslobodilačku borbu.

Karabinjeri su joj opet ušli u trag, ali još jednom uspijeva, ovog puta zajedno s ocem, na vrijeme pobjeći preko Učke. Talijani joj tada hapse majku i maloljetnog brata i odvođe u Trst. Tek nakon kapitulacije Italije vratili su se majka i brat, ali isto tako i otac i kći, nazad u Pazinštinu. Na kraće vrijeme našli su se svi na okupu. Olga je i dalje bila vrlo agilna. Majka ju je upozoravala da se čuva, a ona bi odgovorila: »A što misliš, majko, da ću ja živa ostati. ...« Slutila je svoju sudbinu.

Talijane su u Istri zamijenili Nijemci. Njihova komanda bila je u Pazinu. Okolna sela, kao i Zarečje, obuhvatili su čeličnim obručom i nasrnuli na njih. Osmog listopada 1943. Zarečje je zavijeno u crno. Nijemci su, nakon izdaje jednog domaćeg špijuna, pretresli sve kuće i povelili veliki broj mještana. Iz kuće Banovih povelili su Olgu, oca Matu i maloljetnog Antona. Olga i Mate više se nisu vratili.

ANKA BERUS

Bila je aktivna studentica, napredna profesorica, hrabra ilegalka, sposobna organizatorica ustanka, borac s puškom i prvi ministar financija u oslobođenoj Hrvatskoj. Uvijek na zadacima Partije, uvijek spremna da »svoju ljudsku dužnost obavlja kako najbolje zna i umije.«

Rat, zeleni kadar, bune mornara, odjeci Oktobra, raspad Austro-Ugarske i stvaranje Kraljevstva SHS, prva nezadovoljstva i krize naroda u novoj državi, Obznana, Zakon o zaštiti države i teror - bili su okviri Ankinih saznanja u mladosti na transverzali od splitske srednjoškolke do ljubljanske studentice. I kada se 1926. godine kao profesorica vratila u rodni Split, odluka što je zrla u njoj najednom je buknula: što bude Partiji, neka bude i njoj! Odlučila se priključiti »onoj klasi, onim snagama, koje na svojem barjaku imaju zapisano mijenjanje svijeta, i to ukidanje eksploatacije čovjeka po čovjeku, klase po klasi, nacije po naciji«.

Od onih davnih splitskih dana tridesetčetvrte kada je u ruke »dobila crvenu knjižicu« prolazila je Anka Berus kroz mnoga iskušenja i teškoće, ali je svuda - i kad je učila svoje čak je jezike i kada je robijala u Požarevcu i Lepoglavi - svom snagom branila uvjerenja Partije i nadu jedne klase, ugnjetene i - tada - napuštene od svih, osim od komunista.

Mnoge generacije splitskih gimnazijalaca pamte kako na početku satova profesorice Berus nikada nisu molili (što je splitskog biskupa tjeralo da je tužaka vlastima, jer »kvari« mladež). Split ju je već znao kao komunistkinju.

U radničkom pokretu najprije je radila u partijskoj tehnici, a zatim na okupljanju žena i njihovu organiziranju. Pokret za pravo glasa žena postao je masovan i na velikom zboru 1935. godine, kojem je Anka bila glavna organizatorica, žene Splita masovno su zatražile pravo glasa.

Ankin rad postajao je u crvenom Splitu sve upečatljiviji, i za vlasti sve razorniji. Uhapšena je i mučena, ali je više ništa nije moglo zaustaviti na njezinu putu, pa ni presuda Suda za zaštitu države i dvije godine robijanja u požarevačkoj kaznionici.

Kad se vratila u Split još je požrtvovnije okupljala žene, osnivala kružoke

Rođena 16. prosinca 1903. u Splitu, Hrvatska. Profesor. Član KPJ od 1934. U NOB stupila 1941. Umrula je u Zagrebu 2. lipnja 1991. godine. Za narodnog heroja proglašena 24. srpnja 1953.

i čitalačke grupe. Zajedno s drugovima osnovala je i radila u Stranci radnog naroda. Tih se godina Anka Berus uporno bori i za čistoću partijske linije, za Titovu liniju, a protiv frakcijskog djelovanja grupe splitskih starih komunista i rukovodilaca.

Prilikom drugog hapšenja 1939. godine iz Splita je odvedena u Zagreb, a zatim internirana u leopoldovsku kaznionicu, gdje su vlasti za komuniste formirali koncentracijski logor.

U ožujku 1940. postala je i osuđenica na progonstvo, doživotno je protjerana iz Zagreba i Splita. Pet je mjeseci tada živjela, ali i djelovala, u Celju. Zatim se ilegalno vratila u Zagreb gdje radi kao sekretarica Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Hrvatsku.

Okupacija zemlje zatekla ju je na partijskom radu u Zagrebu. U ožujku 1942. otišla je na oslobođeni teritorij i najprije radila kao instruktorica CK KPH u Hrvatskom primorju, gdje nakon njenog dolaska i rada ustanak sve jače plamti. U kolovozu te godine kooptirana je u Politbiro CK KPH.

Iz Hrvatskog primorja po zadatku dolazi na Baniju, Kordun, Liku i Dalmaciju. Organizira i Prvu konferenciju žena Hrvatske u Otočcu. Zatim prelazi u Slavoniju gdje rukovodi Povjerenstvom CK KPH za Sjevernu Hrvatsku. Bila je vijećnica AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

Posljednjih pola godine rata, u već oslobođenoj Dalmaciji, Anka je provela na radu u Oblasnom komitetu. A kada je u travnju 1945. godine osnovana prva Vlada NR Hrvatske, Anka Berus je postala ministarka financija. Otada, od te prve dužnosti u oslobođenoj Jugoslaviji, obavljala je brojne odgovorne funkcije u federaciji i republici. Bila je članica CK SKJ i drugih najviših saveznih i republičkih organa društveno-političkih organizacija.

Od mlade splitske djevojke pa sve do danas Anka je uvijek imala na umu da putem koji je odabrala treba ići uspravno i hrabro. I zato je možda najbolje određuju riječi dr. Bakarića da je bila »najpožrtvovaniji, najsavjesniji i najiscipliniraniji komunist«.

PERSA BOSANAC

Ni pola godine nije bila u brigadi, ni pola godine nije ratovala s puškom u ruci, a postala je heroinom. Jer, bojati se nije znala, a nije ni htjela!

Kada je njena XVII. udarna brigada u ožujku 1943. napala njemačke jedinice na Psunju, trebalo je jurišati preko prostora po kojem je neprijateljsko oružje zasipalo kišu metaka, mina, granata... čeličnu kišu toga ubojitog zrnja...

Dvadesetjednogodišnja Persa jurišala je poput iskusnog ratnika, sklanjajući se za stabla, pa onda, opet naprijed... Trajala je ta borba cijeli dan, a Persa je svojom hrabrošću zadivila već očvrсле borce. Vidjevši je kako znalački -ali i nesvakidašnje hrabro - ratuje, komesar ju je zapitao: »Zar se ne bojiš da ćeš poginuti?« Odgovor je iznenadio i komesara: »Ja se, družo komesaru ne znam bojati!« I kada su navečer borci XVII. udarne brigade uspjeli skrsiti neprijateljski otpor i jurnuti u njihove rovove, među prvima koji su s bajonetama skočili među preostale neprijateljske vojnike bila je i Persa.

Nije dugo bila u jedinici, ali je vrlo brzo postala primjerom svim borcima. Nije bilo bitke u kojoj ona nije bila u prvim redovima. Sve do 13. lipnja 1943, do napada na jako neprijateljsko uporište Sirač. I kod tog napada Persa se nije znala bojati. Kada je smrtno pogođen pao puskomitraljezac, Persa je skočila, pod kišom metaka, da uzme puškomitraljez. Znala je koliko mnogo to oružje znači za njenu jedinicu. I onda, u jednom trenutku, kad se iza zaklona malo podigla da bi bacila bombu, neprijateljski ju je metak iznenadio.

Persa Bosanac rođena je u Čeralijama, kod Podravske Slatine, u seljačkoj

Rođena 12. srpnja 1922. u selu Čeralije, Podravska Slatina, Hrvatska. Domaćica. U NOB stupila 1941. Poginula 13. lipnja 1943. u napadu na Sirač. Za narodnog heroja proglašena 23. srpnja 1952.

obitelji. Nikad u toj obitelji nije bilo ničega dovoljno i mlada Persa se nagladovala i naradila i naplakala.

Kao mala djevojčica morala je raditi teške ratarske poslove, a kad je porasla bavila se kućnim poslovima.

Duboko se u njenu svijest, kao i u cijele njene obitelji, uvukla spoznaja o nepravdi nenarodnog režima. I zato, kad je buknuo ustanak, cijela ga je obitelj Bosanac svesrdno pomagala. Persin otac gine od neprijateljske nagazne mine, a ona sama sudjeluje u svim akcijama za pripreme ustanka u svom podravskom kraju.

Oslobodilačka se borba već rasplamsala, a Persa je po zadatku djelovala u pozadini, obavljala mnoge složene poslove. Mladoj i hrabroj djevojci nije se to sviđalo, htjela je uporno biti borac u jedinici. Tražila je da ide i u odred. Naposljetku, videći tu njenu odlučnost da se bori puškom, udovoljeno joj je i sredinom siječnja postala je borac XVII. udarne brigade. S brigadom je sudjelovala u borbama za Voćin, Podravsku Slatinu, Dulovac, Garešnicu, Viroviticu, Veliku... brzo je zbog svoje odvažnosti postala desetarka, a zatim i vodnica.

Nije bilo ni jedne akcije brigade bez Perse. Kao da je slutila da će neprijateljski metak brzo doći, i da zato treba jurišati, jurišati, tjerati neprijatelja s tla svog zavičaja...

ANKA BUTORAC

Nakon uspješnog bijega iz ustaškog logora Anka Butorac se početkom 1942. s grupom zagrebačkih ilegalaca prebacila na područje Banijskog partizanskog odreda. Ali, upravo tada Banijom se razmiliše ustaše, palili su sela, ubijali... Anka se zatekla jedne noći u selu Veliko Krčevo, a ujutro selo je već bilo opkoljeno. Pokušala je, kao i njeni drugovi, da se preko voćnjaka iskrađe iz sela, ali odasvud su štekali mitraljezi. Nije uspjela, jedan rafal ju je pokosio, pala je u dubok snijeg. Videći je teško ranjenu, čopor ustaša je nasrnuo na nju, tukli su je i pokušavali ispitivati.

»Možete me ubiti, ustaški gadovi, ali s vama neću da razgovaram« - to je bilo sve što je rekla s prezirom izdajicama svog naroda.

Ustaše su je zatim onesviještenu preveli u Kostajnicu gdje je ponovo podvrgnuta strahovitom mučenju. Ali ni tada nije ništa rekla, pa čak ni svoje ime. I kada je 22. siječnja 1942. podlegla ranama i mučenju, ustaše nisu znale, koga su zapravo imale u rukama. Njezino herojsko držanje pred neprijateljem odjeknulo je među omladinom i borcima.

Anka Butorac je rođena u siromašnoj seljačkoj porodici u selu Podstrani u Lici. Roditelji joj nisu mogli osigurati bezbrižno djetinjstvo i mladost, pa je već zarana morala raditi na ispaši stoke. Siromaštvo ju je uskoro i otjeralo iz rodnog sela. Pošla je najprije u Sisak, gdje radi u trgovačkom magazinu kao nekvalificirana radnica. Naučila je tada pisati i čitati. U svibnju 1923. postala je blagajnica Sekcije Općeg radničkog saveza.

Bistra seljačka djevojka, vrlo brzo je shvatila značenje organizirane borbe protiv nasrtaja kapitalista.

Nije ostala dugo u Sisku. U Zagrebu se 1925. zaposlila u »Domaćoj tvornici rublja«. Stekla je kvalifikaciju i postala krojačica.

U Zagrebu vrlo brzo izrasta u komunističkog borca. Članicom KPJ postala je 1926. godine. Isticala se radom u Mjesnom komitetu Crvene pomoći, organizacije koja je imala zadaću da pomaže uhapšene komuniste, te članove njihovih obitelji. Birana je tih godina u sindikalna rukovodstva.

Rođena 27. kolovoza 1905. u Donjem Pazarištu, Gospić, Hrvatska. Radnica. Član KPJ od 1927. U NOB stupila 1941. Ubijena 22. siječnja 1942. u Kostajnici. Za narodnog heroja proglašena 14. prosinca 1949.

U njima se i upoznala s Blagojem Parovićem, poznatim revolucionarom i rukovodiocem Partije i 1928. godine se za nj udala. Zajednički život Anke i Blagoja nije dugo potrajao, nisu mogli zajedno dulje mirno živjeti u Zagrebu. Oni nisu ni nakon vjenčanja promijenili svoj način života komunističkih boraca, pa su i njih zahvatile sve one nedaće koje je doživljavao u to vrijeme komunistički pokret. Blagoje (poslije šestojanuarske diktature 1929. godine) odlazi u inozemstvo, a Anka ostaje. Međutim, teror diktature je nije mimoišao. U travnju je uhapšena, godinu dana je provela u istražnom zatvoru, a potom protjerana na tri godine iz Zagreba »kao osoba pogibeljna za javni mir i poredak«. Iz rodnog ličkog kraja ubrzo je ilegalno otišla u Sovjetski Savez.

U Moskvu je stigla bolesna, pluća su joj bila načeta, noge izranjavane od okova, koje je u zatvoru nosila. Četiri godine pohađala je komunistički univerzitet, svladavala marksističku literaturu. U Moskvi doživljava i radost materinstva, godine 1932. rodila je kćer Maju.

Tratviviši se u domovinu radi 1936. i 1937. kao ilegalka u Čakovcu i Varaždinu, ali njeni putovi sežu i do Zagreba, pa i Nevesinja.

Na Osnivačkom kongresu KP Hrvatske izabrana je 1937. godine u Centralni komitet.

Kao članica najvišeg foruma KPH izvršavala je brojne zadatke. Na španjolskom ratištu poginuo je njezin suprug Blagoje, ali je ni to nije pokolebalo u njezinu radu. Trebala je i sama poći u Španjolsku, ali je uhapšena pri pokušaju prelaska jugoslavenske granice. Tih je godina nekoliko puta hapšena i protjerivana iz Zagreba, a kad je 1940. posljednji put uhapšena, bio je to za nju početak zatvora iz kojega nije izišla ni nakon sloma Kraljevine Jugoslavije. Ustaše je prebacuju iz Lepoglave u logor u Gospiću, pa zatim u logor u Jaski i napokon u logor »Danica« u Koprivnici. Iz tog je logora uspjela pobjeći u prosincu 1941, ali samo mjesec dana kasnije ustaški rafal u banijskom selu zauvijek je zaustavio ovu hrabru ženu velikog srca.

NADA DIMIĆ

U Prvom partizanskom odredu u našoj zemlji, Sisačkom odredu, osnovanom u lipnju 1941. godine, pošto je Hitlerova soldateska nasrnula na Sovjetski Savez, borac je bila i mlada, i lijepa, i buntovna djevojka - Nada Dimić. Bilo joj je samo osamnaest godina. A već je proživjela zloglasnu Glavnjaču gdje je zvjerski mučena i batinana. Ali, Nada ni u Glavnjači, kao ni kasnije, u zimi 1942. nije progovorila, klasnom neprijatelju nije htjela reći ni svoje ime.

Bila je tiha i skromna djevojka, ali je pred nepravdom bila puna bunta i revolta. Bila je izuzetno hrabra. I zato je njena smrt u koncentracijskom logoru u Staroj Gradiški u devetnaestoj godini života bila ne samo prerana nego i veliki gubitak za Partiju i narodnooslobodilačku borbu.

Nada je bila rođena u ličkom selu Divoselu 6. rujna 1923. godine u obitelji sa sedmoro djece. U selu je završila četiri razreda osnovne škole s odličnim uspjehom. Imala je izrazit smisao za crtanje. Školovanje je nastavila u Gospiću i s odličnim uspjehom je završila tri razreda. Majka joj je umrla kad je imala devet godina. Odlazi u Zemun, gdje završava četiri razreda gimnazije i prvi razred Trgovačke akademije. Nijedna akcija radničke, srednjoškolske i studentske omladine u Zemunu, u prvoj polovini 1940. godine, nije prošla a da Nada nije u njoj sudjelovala. I onda u listopadu iste godine uhapšena je i isključena iz svih škola Jugoslavije. Nada odlazi u Sisak, gdje je dočekala okupaciju. Radi kao frizerka, ali to je bila kamuflaža da je ustaše ne protjeraju kao nezaposlenu. Izabrana je u Kotarski komitet SKOJ-a, a uskoro je postala i članica Partije.

Kad je osnovan Prvi partizanski odred, Nada mu se odmah priključuje. Pušku je, međutim, morala ostaviti po partijskom zadatku i vratiti se kao ilegalka u Sisak da održava odatle vezu s odredom.

Bila je vrlo vješta u prerusavanju. Međutim, ipak su je jedne noći ustaše uhitile. Mučili su je, ali ništa nije priznala. Popila je veliku količinu lijeka, pa je prevezena u bolnicu u Zagreb. Odatle je izbavljaju zagrebački komunisti i prebacuju na oslobođeni teritorij, gdje se odmah uključila u Partizanski odred Vasilija Gaćeše. Na oslobođenom području Nada je opet aktivna, požrtvovno i hrabro izvršava sve zadatke Partije, a uskoro je postala i članica Okružnog komiteta za kotar Karlovac.

U to su vrijeme ustaše uspjele razbiti karlovačku partijsku organizaciju,

Rođena 6. rujna 1923. u Divoselu, Gospić, Hrvatska. Učenica. Član KPJ od 1940. U NOB stupila 1941. Ubijena 20. ožujka 1942. u ustaškom logoru Stara Gradiška. Za narodnog heroja proglašena 5. srpnja 1951.

a Nada se uspjela izvući iz grada, da bi se uskoro opet vratila sa zadatkom Glavnog štaba Hrvatske, da pripremi spašavanje Marijana Čavića. Nadin je zadatak bio da prikupi sve potrebne informacije i pripremi teren, a spašavanje je trebao izvršiti vod kordunaških partizana pod komandom Većeslava Holjevca. Na žalost, stjecajem tragičnih okolnosti (dan uoči napada udarne grupe ustaše su Marijana Čavića odvele iz bolnice), ta akcija nije uspjela.

Međutim, Nada već priprema planove za nove akcije. No, rad u Karlovcu je bio gotovo onemogućen, a Nadin život doveden u pitanje. Drugovi joj predlažu da pređe na slobodni teritorij, no ona to odgađa zbog ostvarivanja zadataka i na kraju pada u ruke policije. Preko Karlovca je vodila glavna linija prebacivanja drugova na slobodni teritorij i Nada je imala pune ruke posla.

I jednog prosinačkog dana, na izlasku iz grada, zaustavili su je agenti i zatražili dokumente. Nadi nije preostalo ništa drugo nego borba. Otvorivši torbicu da pokaže legitimaciju, sasvim mirna, kao što je uvijek bila, izvadila je pištolj i ubila prvog agenta koji ju je legitimirao, a drugog je, koji je potrčao da intervenira, ranila, ali metak joj se tada zaglavio u pištolju i njezin otpor, uz pomoć Talijana, savladan je.

Kako u Karlovcu od nje nisu uspjeli dobiti ni riječ, ustaše je prebacuju u zagrebački zatvor gdje je dva mjeseca trajala drama jedne mladosti, koja je šutnjom davala otpor divljanja nečovjeka nad čovjekom. Pekli su joj dlanove i stopala, otkidali nokte, čupali kosu, ali Nada je i dalje uporno šutjela.

Kad su vidjeli da od nje neće ništa saznati, ustaše je prebacuju u logor u Staru Gradišku, u ruke poznatog krvnika Ljube Miloša, za koga su ustaše govorile da kod njega i mrtav progovori. Međutim, ni u logoru nije postojalo sredstvo koje bi Nadu natjeralo da progovori.

S divljenjem se šaputalo po ćelijama o prkosnoj i lijepoj djevojci koju ni najgroznije muke ne mogu pokolebati. I onda, potkraj ožujka 1942, predana je u ruke zlikovaca. Njeni posljednji trenuci ostat će vječna tajna i nikada se neće saznati riječi koje je izgovorila pred nožem krvnika.

KATA DUMBOVIĆ - KOVAČIĆ MATI

Kada su u jesen 1939. zagrebački radnici demonstrirali, a policija na njih grubo nasrtala, tridesetsedmogodišnja Kata Dumbović, poput djevojke, preskočila je drvenu ogradu u Kranjčevićevoj ulici i brzo počela trgati letve iz ograde. Dodavala ih je drugovima da bi se njima mogli oduprijeti policajcima.

Trešnjevačka »mamica« - kako su je od milja zvali radnici, a malo ih je bilo koji je nisu znali - brinula se majčinski za svoje drugove. Za komuniste »mamica« je uvijek imala sve »za svaki slučaj« - zalogaj hrane za ilegalca, iglu i konac da drugu okrpi košulju...

Kata je zarana shvatila svu tragediju siromaštva. Dok je još bila mala djevojčica, otac joj je poginuo u ratu, a majka je ostala sa šestero nejake djece, na siromašnom seljačkom tlu. Od malih nogu Kata je radila sve ratarske poslove, a istodobno pohađala je i osnovnu školu.

Da bi se smanjio broj članova obitelji, majka ju je udala vrlo mladu (smatrajući da će joj tako i pomoći) i već u šesnaestoj godini rodila je dijete. Muž ju je zlostavljao i brak je bio nesretan.

Nakon nekoliko godina uzaludnih pokušaja da se srede odnosi u tome braku, otišla je od muža i došla u Zagreb gdje se zaposlila kao kućna pomoćnica.

No, i život kućne pomoćnice je bio izuzetno težak, često i ponižavajući. Razmišljala je o tom svom položaju, tražila istomišljenike, tražila je izlaz... I ubrzo je pristupila Ujedinjenim radničkim sindikatima. Tu je upoznala, a zatim se i životno vezala za krojačkog radnika Matu Dumbovića.

Uskoro nije bilo radničke akcije zagrebačkog proletarijata u kojoj je nije bilo. Štrajkala je i prenosila ilegalni partijski materijal. Iz godine u godinu »mamica« je postajala sve popularnija među radništvom, ali obavljala je i sve povjerljivije partijske zadatke (pronašla u Gotalovečkoj ulici kuću za partijsku štampariju, nabavljala vojne objave za sekretara CK KPH Radu Končara kojima

Rođena 1904. u Posavskom Lukavcu, Sisak, Hrvatska. Radnica. Član KPJ od 1939. U NOB stupila 1941. Ubijena 14. srpnja 1941. kod Kerestinja. Za narodnog heroja proglašena 20. prosinca 1951.

je putovao uzduž Hrvatske).

Napokon i ona je postala, što je silno željela, članicom Komunističke partije Jugoslavije 1938. godine. A samo dvije godine kasnije izabrana je i za člana Rajonskog komiteta na Trešnjevci.

Uoči Pete zemaljske konferencije KPJ čija je organizacija povjerena zagrebačkim komunistima, Kata je dobila zadatak da brine za dopremu hrane i posuda za delegate. Duhovitom domišljatošću uspjelo joj je posuditi iz trgovine na tadašnjem Jelačićevom placu (danas Trgu Republike) posuđe za potrebe Banovine (jer ban Šubašić sprema neki banket).

Poslužila se krivotvorenom legitimacijom i posuđe se ubrzo našlo u Dubravi gdje je Konferencija održana od 19. do 23. listopada 1940. godine.

Kata Dumbović hrabro i domišljato izvršavala je svaki zadatak. Bila je svjesna da se bori za bolji život, ako već ne svoj, a ono za život budućih generacija.

Pokazala je to i u prvim danima okupacije zemlje, kad zagrebački ilegalci itekako osjećaju da je tu »mamica« da se ona o njima brine. Policija je već prati i uskoro hapsi. Ali hrabru »mamicu« ni najteža mučenja nisu mogla pokolebati, skršiti njen otpor. Ništa nije priznavala i policija ju je morala pustiti. Ustaničke prve puške već su se čule nadomak Zagreba i »mamica« je bila ponosna, a sama željna akcija, borbi...

I pošla je s drugovima one sudbonosne noći 13. na 14. srpnja 1941. u pomoć oslobođanju drugova iz ustaškog logora u Kerestincu. Tom prilikom Kata Dumbović je i poginula u okršaju s ustašama.

Tako se na pragu ustanka ugasio život istinske revolucionarke, koja je doista svaki djelić svog života nesebično davala borbi za prava i bolji život radničke klase.

LJUBICA GEROVAC

Prilikom napada ličkih i primorsko-goranskih partizana na ustaše u Jezeranama, Ljubica Gerovac je predvodila jedan vod bataljona »Marko Orešković« i uspjela ga je pokraj ustaškog bunkera neopazice dovesti do crkve u selu. Ali kad se vraćala po druge borce, da i njih uvede u mjesto, ustaše su je primijetile i pucale. Odgovorila je na te hice, ali pred nadmoćnijim neprijateljem nije imala izlaza. Mrtvu, ustaše su zvjerski masakrirale. Htjeli su se toj hrabroj partizanki, makar i mrtvoj, osvetiti za sve ono što je tako uspješno gradila u ustaničkoj Lici - bratstvo i jedinstvo među Hrvatima i Srbima.

Poginula je tako Ljubica Gerovac u borbama za svoje rodne Jezerane, a da bi se sačuvao njen herojski lik, Brinjski je bataljon prozvan njenim imenom.

Ljubica Gerovac rođena je u Jezeranama u obitelji siromašnih zemljoradnika. Osnovnu je školu završila u rodnome mjestu, a građansku školu u Zagrebu, gdje se već 1934. godine uključila u redove napredne srednjoškolske omladine. Školovanje je nastavila na trgovačkoj akademiji gdje se razmahala popularizirajući naprednu literaturu i okupljajući omladinu. Nije trebalo mnogo pa da je školske vlasti zapaze, a policija uhapsi 1936. godine. Držala se hrabro, ništa nije priznavala i pustili su je nakon nekoliko dana. Primljena je tada u SKOJ. Ali školske se vlasti nisu mogle pomiriti s njenom aktivnošću koja je postajala sve angažiranija, i istjerali su je iz akademije ujesen 1937. godine.

Školovanje, ali i revolucionarni rad, nastavila je tada u Banja Luci. Međutim, policija je već i tamo odmah prati i nekoliko puta hapsi. Hrabrim i prkosnim držanjem pred policijskim istražiteljima kao da ih je uvjeravala da doista imaju skojevku pred sobom, ali kako joj ništa nisu mogli dokazati, a sama nije ništa priznavala, nisu je mogli osuditi.

Rođena 20. rujna 1919. u Jezeranima, Brinje, Hrvatska. Student agronomije. Član KPJ od 1940. U NOB stupila 1941. Poginula kod Holjevaca 16. travnja 1942. Za narodnog heroja proglašena 27. studenog 1953.

U jesen 1940. godine vratila se u Zagreb i upisala na Visoku komercijalno-ekonomsku školu. Te je godine primljena u Partiju i već kao iskusna aktivistkinja postaje sekretarica partijske ćelije na Visokoj komercijalno-ekonomskoj školi.

Istodobno, nije prekinula veze ni s rodnim krajem, sa Jazeranama... Piše članke u »Seljačkoj misli«, okuplja omladinu i govori joj o borbi radničkog pokreta, sudjeluje i u demonstracijama, pa je policija opet u nekoliko navrata hapsi i na kraće vrijeme zatvara.

Stasala je već u iskusnu revolucionarku kada je zemlja okupirana. Po zadatku Partije, u ljeto 1941. godine odlazi u Liku, u svoj rodni kraj, i zajedno s drugim komunistima priprema oružani ustanak. Obilazi sela, objašnjava narodu, posebno ženama, zločinačku aktivnost i politiku ne samo okupatora, nego i domaćih izdajnika.

Kad su pak odjeknule prve ustaničke puške i Ljubica je hrabro krenula u prve oružane akcije.

Te jeseni izabrana je za članicu Kotarskog komiteta KP Hrvatske za Brinje i za sekretaricu Kotarskog komiteta SKOJ-a.

Zbog svoje hrabrosti i vedrine, te poleta koji je posjedovala, bila je omiljena među mladima i ženama. Vjerovali su joj i Hrvati i Srbi, jer na svakom sastanku govorila je o tome da je bratstvo i jedinstvo jedan od osnovnih preduvjeta u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

A kada je poginula od metaka izdajica svoga naroda, glasilo AFŽ-a za Liku »Lička žena« je pisalo: »...Osvetimo smrt naše drugarice Ljubice Gerovac!... Mi ćemo dovršiti životno djelo drugarice Ljubice Gerovac, ostvarit ćemo jedinstvo srpskih i hrvatskih žena Like...«

SAVKA JAVORINA SAŠA

I ona je iz plejade onih mladih ljudi koji su, zbog svog porijekla i života koji ih je okruživao, vrlo rano pristupali naprednom omladinskom pokretu, to jest prihvaćali borbu za pravdu, pravičnost i ljepši život o kojima su u svojoj neimaštini i socijalnoj obespravljenosti sanjali.

Dovoljno je reći da je Savka Javorina rođena u ličkom selu Studenice kod Perušića upravo u vrijeme kad je umukla grmljavina topova Prvog svjetskog rata. Dovoljno je toliko reći jer to vrijeme i taj lički životni prostor u to doba ne može podrazumijevati ništa drugo do neimaštinu, znojav i žuljevit rad od jutra do večeri za koju oku žita i koju kilu krumpira.

Morala je Savka, mučeći i sama seljačku muku i gledajući kako njeni roditelji odvajaju od usta da bi je školovali u Gospiću, Zagrebu, zatim u Beogradu, osjetiti, ako ne odmah sebi i objasniti sve proturječnosti buržoaske tvorevine kakva je bila Kraljevina Jugoslavija. Otuda su napredne ideje, s kojima se susrela u omladinskoj sekciji Ženskog pokreta u Beogradu, zatim u društvu »Polet« i u Udruženju medicinskih sestara, u njoj izazvale pravi odjek i želju da se bori protiv ugnjetača i ugnjetavanja svih vrsta i boja.

Njezino opredjeljenje i njezina aktivnost, razumije se, nisu ostali neprimijećeni od strane režima. »Susreti« i sukobi s policijom bili su česti. U dva maha - 1937. i 1940. godine - Savka je osjetila i zatvorski kruh. »Preodgajanje« u zatvoru, naravno, nije uspijevalo. Naprotiv, u Savki je politički progon izazivao samo još veću želju za borbom. Tako je, u travnju mjesecu 1940. godine, neposredno po izlasku iz zatvorske ćelije, primljena u redove Komunističke partije Jugoslavije i

Rođena 4. kolovoza 1918. u Studencima, Perušić, Hrvatska. Medicinska sestra. Član KPJ od 1940. U NOB stupila 1941. Umrula je 19. siječnja 2002. godine u Beogradu. Za narodnog heroja proglašena 9. listopada 1953.

vrlo brzo postala sekretar ogranka srednjomedicinskog osoblja.

Od travnja do rujna 1941. godine, u vrijeme priprema za ustanak i partizansku borbu, Savka je organizirala svoje drugarice na prikupljanju sanitetskog materijala i lijekova, a istodobno okupljala medicinsko osoblje za odlazak u partizane.

Prve ratne jeseni Savka je već borac Rasinskog partizanskog odreda, uskoro i njegov politički komesar. Do svibnja 1943. godine Savka sa svojim odredom ide iz bitke u bitku, iz okršaja u okršaj, pružajući uvijek primjer i poticaj svojim suborcima. Tada je već i član Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo. Kada je, poslije žestokih borbi s neprijateljem, u Vranju formiran novi odred, a zatim iz njega i Kosovska brigada, Savka je postala politički komesar te brigade.

Borbe s bugarskim fašistima i četnicima bile su sve češće i sve oštrije. Za samo 25 dana u veljači i ožujku 1944. godine Savkina brigada je imala tridesetak borbi, u kojima je, u izuzetno teškim uvjetima, pokazala istinski heroizam. Tom heroizmu cijele brigade svoj puni doprinos dala je i Savka Javorina, komesar koji se uvijek nalazio tamo gdje je bilo najteže i najopasnije.

Sredinom 1944. godine postala je politički komesar 8. srpske udarne brigade s kojom je, u mjesecu prosincu, stigla u već oslobođeni Beograd.

Time je oružana borba bila za Savku Javorinu okončana. Nove su bitke, međutim, predstojale. Njih je Savka naznačila i započela na sebi svojstven način - formiranjem partijske organizacije na beogradskoj Čukarici.

MILANKA KLJAJIĆ

»...Dolazi IV. neprijateljska ofenziva. Mjesec siječanj 1943. godine. Veliki snijeg, zima. Prsti se smrzavaju i lijepe za čelične cijevi pušaka. Nadmoćan neprijatelj bijesno navaljuje i nadire. Sedma, junačka, dočekuje, tuče se. Položaji prelaze po nekoliko puta iz ruke u ruku. Metla, krvavo bojno polje, na kojemu su uvijek vođene odsudne bitke. Posljednja noć na Metli ispunjena je žestokim borbama. Sedma brigada vrši tri juriša, jedan za drugim. Milanka kao i uvijek, neustrašiva, čvrsta i uporna, s nožem na puški, sa smiješkom na usnama, juriša na čelu svoje desetine. Iste noći, u zadnjem jurišu, s bojnim poklikom: »Za mnom, drugovi, Metla mora biti čista!«, pada dva metra pred neprijateljskim rovom.«

Tako je pisao o herojskoj pogibiji dvadesetogodišnje Milanke list »Banovka«, još iste godine. Ali onaj nepoznati pisac, svjedok njene pogibije nije zapisao i onu borbu za njeno mrtvo tijelo. Njeni drugovi nisu htjeli dopustiti da tijelo omiljene vodnice padne u neprijateljske ruke. Petorica dobrovoljaca jurnulo je tada do svoje poginule drugarice da je izvuku s bojišta. Neprijatelj kao da je osjetio njihovu namjeru i usmjerio je svoje pucnje upravo na njih. Sva su petorica bila ranjena, ali Milankino tijelo su izvukli.

Jer, Milanka je bila uvijek među prvima, kao bombašica ili kao borac, prsa o prsa. Sama je u jurišu na Majur zarobila njemačkog oficira. Milanka je postala banijskom legendom.

Rođena je u Starom Selu, nedaleko Petrinje, u siromašnoj obitelji. Zbog neimaštine završila je svega četiri razreda osnovne škole, ali kao bistra i oštroumna seoska djevojka isticala se među svojim vršnjakinjama.

Rođena 1924. u Starom Selu, Sunja, Petrinja, Hrvatska. Poljoprivredna radnica. Član KPJ od 1942. U NOB stupila 1941. Poginula 22. siječnja 1943. kod Jošavice, Glina. Za narodnog heroja proglašena 27. studenog 1953.

Kao trinaestogodišnja djevojčica morala je odlaziti na sezonski rad. Vrativši se zimi kući, slušala je razgovore oca s nekima joj nepoznatim ljudima o Komunističkoj partiji. Kad je zemlja okupirana, iz Starog Sela među prvim, ustaše su zauvijek odveli njenog oca i brata.

I nije joj trebalo ništa posebno govoriti kada su zapucale ustaničke puške. Ona je znala gdje joj je mjesto. Bila je prva djevojka sa sela na Baniji koja je s puškom u ruci otišla u partizansku jedinicu. Brzo su, istina, u prvo vrijeme nepovjerljivi drugovi, zapazili neustrašivost te sedamnaestogodišnje djevojke. I zavoljeli su je. Postala je ubrzo i desetarka desetine s kojom je na čelu jurišala na neprijateljska utvrđenja, rovove... Premda mlada, postala je i vodnica voda, jer svojim je djelima to zasluživala iz dana u dan...

Četrdesetdruge godine postala je i članicom Partije, a list Antifašističke fronte žena »Žena danas« pisao je već tada o njenim herojskim podvizima.

U ratu su joj poginuli i otac i dva brata, majka je umrla od tifusa, a kuća spaljena... Ni takva obiteljska tragedija nije mogla pokolebati njen moral. Dalo joj je to još više snage i odvažnosti kada je jurišala kao vođa bombaške grupe na bunkere u Volinji, u borbama kod Gline i Majura, u akcijama kod Blinjskog Kuta i Sunje.

Jurišala je Milanka herojski sve do sela Joševica, kad su je neprijateljski metci, nadomak još jednog osvojenog rova, zauvijek zaustavili...

DRAGICA KONČAR

Bili su prvi mjeseci četrdesetidruge. Dragica kao već iskusna ilegalka gotovo svakodnevno je mijenjala konačišta, ali i primjerno izvršavala sve partijske zadatke. Nije se tih dana bojala za sebe, jer je već davno očvrsla u raznim borbama. Strahovala je za dijete koje je nosila. Znala je da mu neće moći posvetiti majčinsku ljubav i to ju je boljelo.

Pod tuđim imenom početkom travnja u rodilištu u Petrovoj ulici rodila je sina i dala mu, po ocu, ime Rade. A otac Rade, Dragičin suprug, sekretar CK KP Hrvatske, upravo je tih dana očekivao presudu i izvršenje smrtno kazne u Šibeniku. Sudbina nikad nije mazila Končareve.

Dragičin i Radin sin postao je zbog svojih roditelja i sam ilegalac već od svog prvog dana života. Bio je to najmlađi ilegalac u Drugom svjetskom ratu. Dragica ga je odmah po izlasku iz bolnice povjerila Pepici Saili. A sama je nastavila obavljati složene partijske zadatke u okupiranom Zagrebu.

Dragica je rođena u Jošanima u Lici. Pokazavši se odličnom učenicom u osnovnoj školi, roditelji su joj nastojali omogućiti dalje školovanje. Polazila je gimnaziju u Gospiću i Zagrebu, ali samo do petog razreda. Tada više roditelji nisu mogli smoci sredstava za njeno školovanje.

Zaposlila se na pošti i odmah vidjela da poslodavci traže poniznost, dodvoravanje, odricanje od vlastitih načela i nazora. A mlada i odlučna Ličanka nije se dala poniziti, odbrusila je poslodavcima i našla se na zagrebačkim ulicama, u vojsci nezaposlenih. Zagrebom je u to vrijeme vladala velika besposlica i Dragica je osjetila što to znači, koliko je teško doći do korice kruha. Naposljetku, ipak uspijeva dobiti posao u Tvornici papira, ali i tamo nailazi na nepravde, grubo iskorištavanje radnika i ne može to otprijeti. Organizira radnike u akcije protiv poslodavaca, sudjeluje u demonstracijama, tarifnim pokretima i štrajkovima... I opet ostaje bez posla.

Tih se dana upoznaje i s Radom Končarom i ubrzo udaje. Rade ju je od milja zvao »komadić žene«. Tjelesno bila je nježna, krhka, mala i slabašna. Ali kao da se u to tijelo natiskala silna energija, jer Dragica je bila neumorna u borbi za radnička prava, ilegalka i narodna heroina.

S Radom se mogla sastajati samo potajice, jer je policija gotovo stalno

Rođena 1. siječnja 1915. u Jošanu, Titova Korenica, Hrvatska. Radnica. Član KPJ od 1938. U NOB stupila 1941. Ubijena 21. kolovoza 1942. u zatvoru u Zagrebu. Za narodnog heroja proglašena 23. srpnja 1952.

progonila jedno od njih, ili u isto vrijeme oboje.

Novo zaposlenje dobila je (kolovoza 1937) u tvornici »Siemens«, današnjem »Radi Končaru«, ali se svog revolucionarnog rada ni tada nije odrekla. Organizira radnike u borbi za povećanje nadnica i protiv raznih šikaniranja. Nije joj trebalo ni mnogo vremena da gotovo sve radnice organizira u sindikalnu organizaciju.

Iduće, 1938. godine, postala je članica KPJ i od tog trenutka s još većom snagom i požrtvovanošću sudjeluje u borbi radničke klase. Pokazala je to i prilikom srpanjskog štrajka radnika »Siemensa«, kad je bila posvuda: čuvala je stražu, pregovarala s poslodavcima, brinula za štrajkašku kuhinju...

Policiji je stalno trn u oku i 1939. je hapse, da bi je zaustavili u radu, ali i da se preko nje domognu Rade Končara za kojim su tragali. Ništa ne saznajući od nje, pustili su je.

Po izlasku iz zatvora nije primljena natrag na rad u »Siemens«, ali njen utjecaj među radnicima u tvornici i dalje je bio velik. Na samu Novu godinu 1941. povukla se u ilegalnost, pred opasnošću od novog hapšenja.

U vrijeme ustaškog terora Dragica je kao iskusna ilegalka po partijskom zadatku djelovala u Zagrebu, izvršavajući često i najsloženije zadatke, dorasla i najtežim iskušenjima.

Za njom je tada provedena velika potraga. Traže je ustaše, Gestapo, bivši poslodavci i svi računaju - ako uhvate nju, da će doći i do sekretara CK KP Hrvatske. Mjesecima je pletena ta potraga i mreža oko njenog imena, sve do jednog ljetnog dana 1942. godine, kad su je kod mitnice na Črnomercu prepoznali i uhvatili ustaški agenti. Saslušavanja u gestapovskom zatvoru bila su bezdušna, trajala su dane i noći, ali Dragica ništa nije priznavala. Držala se herojski i stalno mislila kako je njen sin koji će nastaviti roditeljsko djelo, što li je tada, u tim teškim časovima, radio u sigurnim rukama prijatelja. Mučili su je sve dok je pokazivala i najmanje znakove života. U tom paklu mučenja ugasio se život te velike heroine, u kolovozu 1942. godine.

MILKA KUFRIN

»Gotovo u svakom pothvatu kojeg su partizani izvršili u posljednje vrijeme u kotarevima Jaska i Samobor, primijećena je jedna ženska, koja je predvodila partizane. Dosadašnjom istragom moglo se ustanoviti da je to Milka Kufrom« - pisalo je i u izvještaju Zapovjedništva ustaške nadzorne službe u lipnju 1942. godine. Ustaše su prijetile da će uskoro stati na kraj partizanima i toj »ženskoj« - ali nisu. Dogodilo se obratno. Ustaše su bježale iz toga kraja, a u kolovozu 1942. čak su obustavili i svaki noćni saobraćaj na pruzi Karlovac-Zagreb, jer je već nekoliko vlakova otišlo u zrak zahvaljujući toj »ženskoj« i njezinoj četi.

Nisu ustaše znale da je ta »ženska« jedna od prvih žena koja je otišla iz Zagreba u partizane, prva žena komesar čete i da za nju u ratu nije bilo »ženskih poslova« da je uvijek htjela biti u prvim borbenim redovima, s puškom u ruci.

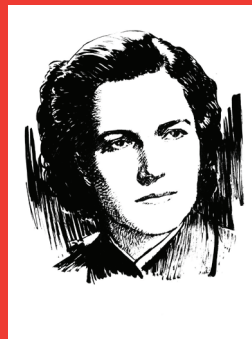
Milka Kufrin je rođena 1921. u selu Purgarija, kod Jastrebarskog u seljačkoj obitelji. Završivši gimnaziju u Zagrebu upisala se na Agronomski fakultet. Već kao gimnazijalka (1938) postala je članica SKOJ-a, a na prvoj godini studija i sekretar skojevske grupe. Vrlo je aktivna, posebno u odboru (čija je i predsjednica) za skupljanje narodne pomoći. Spakirala je mnoštvo paketa hrane i napisala stotine dopisnica našim Špancima, interniranim u logorima u Francuskoj. A kad su ustaše u travnju 1941. s okupatorom došle u Zagreb, zabranjeno joj je pohađanje studija i tada po zadatku Partije odlazi u rodni kraj, gdje se povezuje s partijskom organizacijom u selu Horvati. Izabrana je tada i za člana Kotarskog komiteta SKOJ-a za Jastrebarsko i Samobor. Ustaše je tog ustaničkog ljeta traže nekoliko puta, ali Milka im uvijek uspješno izmiče, zahvaljujući narodu svoga sela, koji je obavještava o ustaškom kretanju.

Ostaje čvrsta i nepokolebljiva i onda kada joj ustaše hapse roditelje i sestre. Odlazi ilegalno u Zagreb i postaje u lipnju član Mjesnog komiteta SKOJ-a. I još nešto više - član Partije. Neposredno rukovodi trešnjevačkom omladinom.

Zagreb je okupiran, ali se nije predao, nije pokoren. Svakodnevno to poručuju s pročelja kuća skojevski plakati i letci, diverzije i skojevske akcije. U tim akcijama sudjeluje i Milka.

I kad je zatražila da pođe u partizane, susrela se s prvim predrasudama o ženama-partizankama. Sekretar Rajonskog komiteta KPH rekao joj je da žene

Rođena 15. listopada 1921. u Purgariji, Jastrebarsko, Hrvatska. Student agronomije. Član KPJ od lipnja 1941. U NOB stupila 1941. Umrla je u Zagrebu 27. siječnja 2000. Za narodnog heroja proglašena 23. srpnja 1953.

ne bi trebale ići u šumu, jer biološki nisu sposobne za partizansku borbu.

Iznenadila se Milka, i zapitala - a zar su za ilegalnu borbu na pločnicima Zagreba biološki sposobne?! A tu ih je svakog dana vrebala smrt. Nije je pokolebala predrasuda, susrela se s njima i kasnije, u partizanima.

Potkraj listopada 1941. otišla je u partizane, na Kordun, i zajedno s narodom Korduna našla se te zime opkoljena u prvim velikim neprijateljskim ofenzivama na Petrovu goru. Opjevana je ta legendarna borba i ta herojska planina.

Početkom travnja 1942. Milka Kufrin s desetinom partizana odlazi na Žumberak (usput im se pridružuje desetak partizana iz Zagreba), da bi i na Žumberku rasplamsali ustaničke vatre, da bi mobilizirali hrvatski narod u oslobodilačku borbu u kraju, koji su Maček i Stepinac smatrali svojim. Brojne je akcije izvela ta četa, a njen treći vod u kojem je bila Milka postao je žumberačkom partizanskom legendom. Iskrsnuo bi tamo gdje se malo tko nadao, izveo akciju i - nestao!

A nestao bi u svoja sigurna uporišta, u sela oko Okića i Horvata, gdje je narod masovno pomagao oslobodilački pokret. Stalnim i uspješnim akcijama treći je vod pronosio istinu o partizanima.

Milka, koju je resila izuzetna hrabrost, neprestano je poticala akcije. Postala je pojam hrabre partizanke o kojoj su ustaše pričale sa strahom a narod kao o simbolu pobjede. Potkraj te (1942) godine Milka postaje član Okružnog komiteta KPH za Pokuplje, ali tada i napušta Žumberak.

Odlazi na Kordun gdje postaje član i organizacijski sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. Obilazi tada i Slavoniju, Liku i Podravinu. Razmahala se širom Hrvatske u stvaranju skojevske organizacije, kao da nije rat. Za predsjednicu Saveza antifašističke omladine Hrvatske izabrana je 1943. godine. Bila je sudionica Prvog i Drugog zasjedanja USAOJ-a, i tri zasjedanja ZAVNOH-a. Nakon oslobođenja obavljala je brojne dužnosti u saveznim i republičkim organima i organizacijama.

SOFIJA MARINKOVIĆ SONJA

»Pucajte, ovo su komunističke grudik«

To može reći samo čovjek koji zna da njegova smrt nije kraj već početak i nastavak borbe, da fizički nestanak jednog borca iz stroja revolucije neće pokolebati redove slobodara.

Sonja Marinković nije dala da joj ubice pucaju u leđa. Znala je da će umrijeti i zato je htjela umrijeti kao komunist: uspravno, gledajući neprijatelju u oči i ne moleći nikoga za milost.

Rođena je u slavonskom selu Streževici, gdje joj je otac bio svećenik, a mati učiteljica. Pravog djetinjstva nije ni imala, jer joj je majka umrla kad su Sonji bile tek tri godine. Otada počinje njeno seljakanje iz mjesta u mjesto. Osnovnu školu završila je u Surduku, zatim je otišla u Sombor, pa u Novi Sad, gdje je završila gimnaziju. Odatle je put vodi u Zemun, i tu završava poljoprivredni fakultet.

Težak život, stalna seljakanja i vječita nesigurnost nisu ostali bez traga na radoznoj i živahnoj djevojačkoj prirodi. Otuda već prvi susret s naprednim omladinskim pokretom u novosadskoj gimnaziji predstavlja prekretnicu u njezinu životu. Djevojka postaje svjesna da se za novo društvo i novog čovjeka može boriti i izboriti samo organizirano, na revolucionarnom partijskom programu i toj ideji ostaje vjerna do konca života.

Spremno i bez ostatka, kako bi to pjesnik rekao, sudjelovala je u skojevskim akcijama u Novom Sadu, Zemunu i Beogradu; delegat je omladine Vojvodine na međunarodnom kongresu za mir koji je održan u Parizu, obavlja mnoge

Rođena 21. svibnja 1916. u Streživici, Slavonija, Hrvatska. Agronom. Član KPJ od prije rata. U NOB stupila srpnja 1941. Strijeljana 31. srpnja 1941. u Zrenjaninu. Za narodnog heroja proglašena 25. listopada 1943.

odgovorne funkcije u SKOJ-u. Još kao student primljena je u Komunističku partiju Jugoslavije, a uoči rata, 1940. godine, postala je i član PK KPJ za Vojvodinu.

Nije je, naravno, mimoišlo sve ono što su doživljavale stotine i stotine ilegalaca: sukobi s policijom, zatvori, mučenja. Sonja je hapšena dva puta - 1939. i 1940. godine - i oba puta podvrgavana oprobanim policijskim metodama »saznavanja istine«. Oba puta je ta djevojka, inače krhka, nježna i veoma slaba zdravlja, odoljela mučenju i mučiteljima, nikoga ne odavši.

Iz novosadskog zatvora puštena je poslije dvadesetisedmomartovskih demonstracija 1941. godine, kada je bilo izvjesno da će rat buknuti i na našim prostorima.

Sonja je okupaciju dočekala u Novom Sadu i odmah se, zajedno sa Žarkom Zrenjaninom-Učom i Svetozarom Markovićem-Tozom, latila priprema za ustanak. Po sjevernom Banatu počele su da niču diverzantske grupe kao prethodnice partizanskih odreda.

Sonjinu aktivnost prekinulo je iznenadno hapšenje. Zatvorena je u Petrovgradu i podvrgnuta mukama. Strijeljana je 31. srpnja 1941. godine na Baljašu kod Petrovgrada.

Otišla je iz borbenog stroja tek što se ustanak počeo rasplamsavati. Nije učinila sve ono što je željela i mogla, ali je i do tada učinila mnogo. A o tome svjedoči i podatak da je za narodnog heroja proglašena još u toku narodnooslobodilačke borbe.

ANKA PAĐEN

U osamnaestoj godini Anka je postala omiljena bombašica, u devetnaestoj komandirka voda, a u dvadesetoj komandirka čete kršnim Goranima, Drežničanima i Primorcima koji su se nadmetali u hrabrosti. Kako li je tek onda bila hrabra ta mlada djevojka koja je iskusne borce vodila u juriše...?

Prvu je pušku dobila kad je još mnogi borci nisu imali. Zar će ta djevojka da se bori - pitali su mnogi s nepovjerenjem. Ali već nakon prve borbe Ankina hrabrost sve je zadivila i svakim danom postajala je sve više miljenicom boraca i naroda.

S nepunih trinaest godina morala je poći iz svog rodnog sela Crno u Bribir, kako bi zaradom pomogla bolesnome ocu i majci da prežive. Pomagala je u kući jedne krojačice. Rat ju je zatekao u Crikvenici gdje se zaposlila 1940. godine kao konobarica. Talijanski oficiri i vojnici voljeli su dolaziti u gostionicu »Putnik« i šepurili se pred lijepom i mladom konobaricom. A u njezinom profesionalnom smiješku bilo je puno osude i mržnje.

Od prvih dana ustanka Anka je izvršavala brojne zadatke. U proljeće 1942. zatražila je da pođe u partizane, da se i sama s puškom bori protiv neprijatelja. I ubrzo, mimo neprijateljskih bunkera i straža, uspjela se domoći Ledeničke čete. Nije prošlo mnogo vremena, a Anka je zatražila od komandira čete da pođe u Bataljon »Ljubica Gerovac«, čuvši da taj bataljon vodi žestoke bitke po Lici. Nisu je mogli odgovoriti i dali su joj tada pušku i pet metaka. Kad se javila u Bataljon dočekao ju je komandant Srđan Uzelac, nasmijan i raspoložen: »A što, drugarice, nema više junaka u Primorju, šalju djevojke?«

Anka je pocrvenila i odgovorila: »Ali ja sam sama tražila, nitko me nije poslao!« Dugo su tada razgovarali komandant i njegov novi »vojnik«, duge kose, vitka stasa, lijepa lica. Nastojao je komandant shvatiti ideale te mlade osamnaestogodišnje djevojke koja je željela biti borac s puškom. I od toga dana Anka je gotovo svakodnevno išla iz bitke u bitku. U kolovozu, u žestokoj borbi za Modruš domogla se svog prvog trofeja - puškomitraljeza. S ponosom ga je

Rođena 9. siječnja 1924. u selu Crno, Rijeka, Hrvatska. Kućna pomoćnica. Član KPJ od 1943. U NOB stupila početkom 1942. Poginula 10. ožujka 1945. kod Ušća. Za narodnog heroja proglašena 20. prosinca 1951.

nosila, čuvala i čistila. Jednostavno bila je u nj zaljubljena. Kada je u listopadu 1942. osnovana Šesta udarna brigada NOV Hrvatske, Anka je stajala u stroju prve čete, 4. omladinskog bataljona s puškomitraljezom preko ramena. Zнала je taj nositi i po desetak sati u maršu, a drugovima koji su joj htjeli pomoći, zahvaljivala bi i rekla - »mogu ja, mogu, pomognite drugima.«

Početkom 1943. godine Anka je zatražila da bude premještena iz 4. omladinskog u 2. udarni bataljon. Razlog je bio sasvim ljudski. Komandir njene čete zaljubio se u nju i počeo je štititi. Anka je to primijetila, znala je da to može smetati i njoj i njemu. Voljela je komandira Branka, ali je ipak otišla u 2. bataljon.

U veljači 1943. godine, nakon krvavih borbi na Veljunu, Preboju i Ljubovu postala je komandirka voda, a samo nekoliko dana kasnije, na položaju, zajedno s još nekolicinom skojevaca-bombaša primljena je u Partiju. Nije prošlo ni nekoliko mjeseci, a Anka je postavljena za komandirku čete.

Kad se njena brigada u Istri našla u okršaju, Anka se sa svojom četom probila kroz obruč i tuda su zatim prošle i druge jedinice.

Kad se, pak, u siječnju 1944. vodila bitka za ranjenike kod Drežnice, Anka je - jurišajući sa svojom četom - ranjena, ostala bez lijeve šake, ali je zubima naučila odvititi bombu. U svibnju 1944. u Drvaru na Drugom kongresu USAOJ-a izabrana je za članicu Centralnog odbora USAOJ-a.

Koncem 1944. unaprijeđena je u čin poručnika i poslana na rad kao obavještajna oficirka u komandu Primorsko-goranskog područja. Savjesno je radila, ali željela je borbu. I opet je zatražila da se vrati u četu. »Ne mogu biti u pozadini, hoću da se borim!« - govorila je. Premda nevoljko, drugovi su joj ispunili želju.

I istog dana, kad je pvela čet u izvršenje zadatka, rušenje mosta na Dobri, poginula je pri povlačenju, na začelju, kao istinska komandirka. Brinula se za svoje borce i bila im zaštitnica.

KATA PEJNOVIĆ

Mnogi su se čudili njezinoj crnoj marami koju je uvijek nosila. Nije je skinula kad je napustila Smiljan, kad je ratovala i oplakivala muža i sinove, u svojoj radnoj sobi u Saboru, na svečanim prijemima. Nikada. Postala je ta marama sastavni dio njezina lica. Navikla se zarana na nju i nije osjećala potrebu da je se odvikne. A i zašto, kad joj se sve drugo činilo neprirodno.

Bila je izuzetno hrabra i čvrsta žena. Pa i onda kada se povukla u velebitske šume da se bori, da hrabri narod i organizira ustanak. Bila je više nego čvrsta kada saznaje da su joj ustaše spalile kuću, ubile muža i tri sina. Je li bilo moguće (kao žena, kao majka) takav udarac preživjeti? Kata Pejnović je pokazala što je heroína.

Na prvoj konferenciji Antifašističke fronte žena Jugoslavije, održanoj u Bosanskom Petrovcu u prosincu 1942, glas joj je zadrhtao kada je pričala:

- Meni su ubili tri sina i druga. Srce mi je bilo klonulo od tuge i žalosti. Ali trebalo je osvetiti moje tri zlatne jabuke i hiljade takvih koji su stradali. Stisnula sam srce i pesnicu...

Jednostavne, a potresne riječi žene koja je ušla u povijest.

U istoj školi u kojoj je prva slova naučio Nikola Tesla, učila je i Kata Pejnović. Bila je odlična učenica, ali školovanje zbog siromaštva nije poslije osnovne škole mogla nastaviti. Ipak, knjige se nije ni na trenutak odrekla. Čitala je razne knjige, napredan tisak s velikim zanimanjem, tražeći odgovor na mnoga pitanja koja su je zaokupljala.

Bila je kao djevojka hrabra i pravedna. »Za pravdu sam bila spremna sve dati« - reći će jednom kasnije.

U dvadesetoj se godini udala za Jovana Pejnovića, povratnika iz Amerike i u skladnom braku stvorila sretnu i brojnu obitelj. Rodila je osmero djece, troje je odmah umrlo, trojicu su ustaše ubile, a dvije kćerke su preživjele rat.

Rođena 23. ožujka 1899. u Smiljanu, Hrvatska. Domaćica. Član KPJ od 1938. Umrla 10. studenog 1966. i tad proglašena za narodnog heroja.

Kata Pejnović nije čitanjem samo sebe uzdizala, pomagala je i drugima u selu, podučavala ih, upućivala na čitanje... Mnogi su je tražili savjete i pomoć kad im je bilo najteže. U vrijedne i pametne Kate uvijek su nailazili na razumijevanje. Zbog toga je uživala u narodu veliko povjerenje.

Katina aktivnost nije se dopala vlastima i počela ju je progoniti, Žandari su upadali u kuću i pravili premetačine, saslušavali... Uzalud, Kata je abecedu konspirativnog rada dobro izučila. Godine 1938. primljena je u Komunističku partiju Jugoslavije, a dvije godine kasnije izabrana je za članicu Okružnog komiteta KPH za Liku.

Prvih ustaničkih mjeseci Kata okuplja žene Like u narodnooslobodilački pokret. Kad bi govorila, ni u jednom selu ne bi bilo žene koja je ne bi došla slušati, seljankama je ulijevala vjeru u vlastite snage, u borbi za oslobođenje i uzdizanje na položaj ravnopravnog čovjeka. Govorila im je:

- Ako treba doći na sastanak, ostavi sve i dođi, jer tu se uči. Ostavi kuću, njivu i blago i dođi. I za našu borbu više vrijediš ako više znaš. Sve ti neprijatelj može otet i uništiti. I kuću, i njivu, i blago... Samo ono što si naučila nitko ti ne može otet... «

Kata Pejnović je, brazdom Marka Oreškovića, razgarala bratstvo i jedinstvo među Srbima i Hrvatima u Lici.

Bila je vijećnica Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću, članica ZAVNOH-a i prva predsjednica AFŽ-a Jugoslavije.

Prošla je Kata s borcima i narodom mnoge bitke, a kad je izborena sloboda, nastavila je da gradi ono za što se borila, kao članica CK KPH, kao zastupnica u Saboru i savezna poslanica... Bila je uvijek odlučna i staložena, skromna i bliska - svima.

SMILJA POKRAJAC

Bio je ožujak 1943. godine. Četvrta neprijateljska ofenziva je slomljena i narod Like je na trenutak odahnuo u zbjegovima i skloništima o kojima je veliku brigu vodila mlada učiteljica Smilja. Bila je već širom Like vrlo poznata i kao partijska radnica i kao predsjednica Okružnog odbora Antifašističkog fronta žena za Liku. Narod je imao veliko povjerenje u Smilju, a i ona u napaćeni narod.

A onda četnici su 18. ožujka mučki napali sjedište Kotarskog komiteta KPJ za Gračac u Bruvnu, gdje se upravo zatekla Smilja. Probudili su je te noći hici, brzo je uzela oružje i skočila kroz prozor u dvorište. Bila je svjesna da se neće moći othrvati, ali izdajnicima svog naroda nije htjela popustiti. Znala je da je žele uhvatiti živu. I kada je vidjela da ih više neće moći zadržati, da poput vukova nadiru sa svih strana, bacila je bombu među njih, tek toliko da ih zadrži nekoliko sekundi, a sama sebi ispalila posljednji metak iz pištolja u sljepoočicu.

Smilja Radošević-Pokrajac rođena je u ličkom selu Medak, u seljačkoj obitelji. Osnovnu je školu završila u rodnome selu, a gimnaziju i Učiteljsku školu u Gospiću i Banja Luci. Bila je nadarena i odlična učenica. U učiteljskoj se školi uključila u rad naprednog omladinskog kružoka i 1939. godine postala članicom Partije.

Prvo, a i posljednje mjesto njenog učiteljevanja, bilo je u selu Prljevo kod Zrmanje. Već od prvih dana svog rada u Prljevu pokazala je da nije samo prosvjetna, nego i politička radnica. Komunistkinja, ilegalka... Najteže joj je bilo gledati, znala je kasnije reći, kako svećenik lekcijama iz vjeronauka nagriža maštu njezinih učenika.

U tome malom selu zatekla ju je okupacija. Neprijatelj je hapsi, ali joj uspijeva iščupati se iz njegovih kandži i vratiti u rodni Medak. U međuvremenu

Rođena 8. veljače 1920. u Medaku, Gospić, Hrvatska. Učiteljica. Član KPJ od 1939. U NOB stupila 1941. Ubila se da ne bi živa pala neprijatelju u ruke 18 ožujka 1943. u Bruvnu. Za narodnog heroja proglašena 20. prosinca 1951.

ustaše su joj uhapsile i ubile supruga. Saznavši za njegovu smrt Smilja odlazi u Bruvno kod Gračaca i s velikim žarom, zajedno s drugim komunistima, radi na organiziranju oružanog ustanka. Obilazi sela i okuplja narod, raskrinkava politiku talijanskih okupatora kao navodnih zaštitnika srpskog naroda i suzbija četnički utjecaj.

Smiljina odlučnost, nenametljiv i ljudski topao nastup imali su širom gračackog kraja veliki odjek i utjecaj. Kad su zima i neizvjesnost pritiskali ljude u zbjegovima, Smilja je vedrim i uvjerljivim riječima ulijevala nove snage i vjeru u izlaz. Bila je skromna i nesebična žena.

Izabrana je za članicu Kotarskog komiteta KP Hrvatske za Gračac. U rujnu 1942. izabrana je i za članicu Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Bila je i među ličkim ženama, delegatkinjama, koje su sudjelovale na Prvom kongresu AFŽ-a Jugoslavije u prosincu 1942. godine u Bosanskom Petrovcu.

Žene su voljele Smilju, ne samo zato što je bila organizatorica AFŽ-a, nego - prije svega - zbog toga što je bila predvodnica u najtežim situacijama. Zнала je riješiti mnoga organizacijska pitanja sjevernodalmatinskih jedinica, uspjela je u samo mjesec dana stvoriti partijsku organizaciju u općini Zrmanja, formirati skojevske i afežeovske organizacije, staloženo i sigurno je rukovodila povlačenjem žitelja desetak sela ispred neprijatelja koji je sve palio i uništavao.

Bila je i izuzetno hrabra. Odlazila je i u sela gdje je četnički utjecaj bio najjači, gdje su joj četnički orijentirani seljaci prijetili fizički i smrću. Tu, u takvim osinjim gnijezdima, održavala je sastanke s omladinom i ženama.

Neprijatelj ju je tražio, tražio ju je da je uništi, da bi time uništio i njen utjecaj što ga je tako uvjerljivo razastrla po gračackom kraju. Istina, našao ju je, ali je nije mogao živu uhvatiti, a niti njezino djelo nije uspio uništiti...

IVANKA TROHAR

Četrdeset i druge kad se narodnooslobodilački pokret rasplamsao u svim krajevima, omladina Gorskog kotara u popaljenoj je Drežnici držala Okružno savjetovanje. Devetnaestogodišnja Ivanka Trohar, fužinska skojevka, stala je na čelo kolone od trideset djevojaka i mladića i pvela je kroz goranske šume, pokraj talijanskih straža i bunkera. Njezina je kolona stigla sigurno na svoj cilj. U Drežnici je upoznala srpsku omladinu, spoznala teškoće i sve nevolje njihova života i nastojala im pomoći. Organizirala je s drežničkom omladinom radne čete, koje su pomagale borcima i narodu popaljenih sela, podizale im domove. Sjećaju se Ivanke borci branitelji bolnice broj 7. Dovala je svoje radne čete na bojno poprište i s njima evakuirala ranjenike.

Za tu djevojku kao da nije bilo teškoća. Briga za sudbinu drežničke omladine nikako je nije napuštala. Među hrvatskom omladinom u svom goranskom zavičaju organizirala je prikupljanje pomoći za drežničke vršnjake. Ivanka je primjerom pokazivala svakodnevno kako se gradi bratstvo i jedinstvo.

Ivanka Trohar je rođena u Fužinama, u obitelji siromašnog obrtnika. Osnovnu je školu završila s odličnim uspjehom, ali sredstava za dalje školovanje nije bilo. Mlada je Ivanka razumjela nemogućnost roditelja da joj to osiguraju i zato je učila gdje god je to mogla i mimo škole. Pohađala je tako tečaj esperanta 1939. godine i to učenje jezika za nju je postalo sudbonosno. Upoznala je tada više skojevskih i partijskih aktivista i rukovodilaca, koji su zamijetili bistru i naprednu mladu Fužinarku. Družeci se s njima, malo pomalo upoznala je program i liniju Komunističke partije i oduševila se njome.

Postala je skojevka.

Prvih ustaničkih dana Ivanka je pokazala izuzetnu hrabrost i požrtvovnost. Sakupljala je odjeću, oružje, hranu i municiju za prve goranske partizane. Među mladima je uvjerljivo širila skojevski program, poticala ih da se priključe avangardnoj organizaciji mladih, koja je već tog prvog ustaničkog ljeta pokazala bezbrojne primjere herojstva.

Bila je i snalažljiva. Kad su Talijani uhapsili jednog partijskog rukovodioca,

Rođena 17. siječnja 1923. u Fužinama, Delnice, Hrvatska. Domaćica. Član KPJ od 1941. U NOB stupila 1941. Objješena 31. listopada 1944. u Novcu kod Karlovca. Za narodnog heroja proglašena 24. srpnja 1953.

Ivanka ga je kao »zaručnica« posjećivala u zatvoru i tako održavala vezu između njega i partijske organizacije.

Njena razgranata aktivnost nije Talijanima ostala neprimijećena, i uhapsili su je u ožujku 1942. Kako joj nisu mogli ništa dokazati, pustili su je na slobodu.

Tih proljetnih dana četrdesetdruge Ivanka je bila posebno radosna - drugovi su je primili u Partiju, a skojevci izabrali u Kotarski komitet SKOJ-a za Delnice.

Znajući da je Talijani više neće ostaviti na miru, otišla je u partizane, u Bataljon »Matija Gubec« i samo nekoliko dana kako je uzela pušku u ruke, već je jurišala u napad na Mrkopalj.

Njezinom zaslugom mnogi su mladi Gorani došli u partizanske jedinice. Štoviše, njezinom zaslugom Primorsko-goranski odred već 1942. godine imao je u svom sastavu četu isključivo od omladinaca s područja delničkog kotara.

Govorila je u ime mladih Gorana na Prvom kongresu USAOJ-a.

Iduće, 1943. godine Ivanka je već izabrana za članicu Kotarskog komiteta KPH za Fužine i Kotarskog komiteta NOO za Fužine. Više to nije bila samo mlada i agilna djevojka, premda joj je bilo tek dvadeset godina. Postala je jednim od najpoznatijih omladinskih rukovodilaca u cijelom Gorskom kotaru.

Napori, stradanja i njeno stalno požrtvovanje narušili su joj zdravlje i 1944. upućena je na liječenje. U listopadu te godine (za vrijeme neprijateljske ofenzive) radila je po zadatku na terenu Broda na Kupi i tu su je zarobile ustaše. Dvadeset su je dana zajedno s Nijemcima mučili, a ona im je prkosila. Izrekli su joj smrtnu presudu.

Pretučena, sva oblivena krvlju mlada je Ivanka, kad su je vodili na vješanje, pjevala pod samim vješalima i uzvikivala: »Živio drug Tito! Živio SKOJ!«

Njezine posljednje riječi i hrabro držanje odjeknulo je širom Hrvatske.

MARIJA VIDOVIĆ ABESINKA

Bila je vrlo mlada, a po prirodi prkosna i temperamentna djevojka. Strah nije poznavala. Izazovno je nosila crvenu maramu na glavi ili oko vrata i imala zbog toga neugodnosti. Žandari su je opominjali, pa i tukli. Braća su je također savjetovala da ne prkosi vlastima, ali ona je uvijek iznova, poslije savjeta ili batina, bila još prkosnija. Kada su braća sagradila novu kuću 1940. godine, crvenu je maramu vezala za njen krov. Tek nakon deset dana skinula su braća maramu, jer su ih žandari opomenuli. A kada je već rat tutnjao uzduž i poprijeko njenom Slavonijom, a ona izvršavala povjerljive partijske zadatke, od crvene se marame ni tada nije odvajala. Ponijela ju je i onoga dana kada je s prijateljicom posla na šetnju. Ispred zgrade ustaške komande mladi ju je ustaša zaustavio i pozvao u komandu. Posla je za njim, ali čim se našla pred bilježnikom, ovaj joj je strgnuo maramu i počeo je tući. Stajala je mirno, izazovno. Vidjevši da ni suzu nije pustila, bilježnik ju je prestao šamarati, možda je na trenutak i pomislio kako tuče ipak mladu djevojku. Sedamnaest joj je tek godina bilo. Poviknuo je: »Ako te opet vidim sa crvenom maramom, drukčije ćeš se provesti!«

Zgrabila je maramu s poda i istrčala. Kad je došla tog dana kući i ispričala bratu što je doživjela, on ju je još jednom zamolio da ne nosi maramu, da ne prkosi, kad to nije potrebno. No, ta izuzetno hrabra djevojka kratko je odgovorila:

»Sada je pogotovu ne mogu skinuti!«. Marija Vidović ili kratko Abesinka, kako su je drugovi zvali, rođena je u Novskoj u siromašnoj obitelji seljaka, doseljenika iz Hrvatskog Zagorja. Učila je zanat kod seoskog trgovca i ubrzo osjetila nepravdu škrtog i gramzivoga gazde. Radila je sve i sva, ponajviše ono što nije bilo učenje zanata. Kad to (kao i uvrede i šamare) više nije mogla izdržati, napustila je zanat.

Kad joj je umrla majka preuzela je na sebe sve kućanske poslove i brigu za troje braće. U petnaestoj godini postala je skojevka. Uz braću, koji su bili vrlo aktivni u radničkom pokretu, brzo je stasala u istinskog borca. Nije bilo zadatka

Rođena 24. studenog 1924. u Novskoj, Hrvatska. Trgovačka pomoćnica. Član SKOJ-a od 1941. U NOB stupila 1941. Ubila se da ne bi živa pala neprijatelju u ruke krajem travnja 1942. blizu Varaždina. Za narodnog heroja proglašena 27. studenog 1953.

koji nije s veseljem prihvatila. Rijetko se tih godina u tako mlade djevojke moglo naći toliko prezira i mržnje prema neprijatelju, kao u te lijepe i temperamentne djevojke.

Prvih ustaničkih dana Partija joj je davala u zadatak da prenosi poruke, da uspostavi prekinutu vezu s organizacijama u Posavini, nosila je letke i proglase i pozive na ustanak. Neprijatelj nije pretpostavljao da se u krhkoj sedamnaestogodišnjoj djevojci krije povjerljiva partijska kurirka. Ali, u rujnu 1941. ustaše je hapse zajedno sa starijim bratom. Strahovito je muče, ali ona ništa ne priznaje. Muče i brata pred njezinim očima da bi je slomili. Uzalud! Marija je šutjela. I ustašama nije drugo preostalo nego da tu djevojku, o kojoj ništa nisu znali, puste na slobodu. Pustili su joj i brata, ali su joj u međuvremenu zatvorili mlađeg brata kao taoca. Nosi mu hranu u zatvor, a jednog dana zatvorenim je drugovima uspjela dostaviti pištolj i dvije bombe. Naposljetku i sama je sudjelovala u njihovu spašavanju iz zatvora u listopadu 1941. godine.

Kad joj se najstariji brat potkraj listopada 1941. spremao u partizane, tražila je da i ona pođe. Brat ju je odgovarao i napokon je pristala da se skloni kod rođake u Varaždinu. Odatle je potkraj ožujka 1942. otišla na Kalnik, u Prvu kalničku partizansku četu. Postala je borac s puškom. Cijelog travnja ratuje, a kad je neprijatelj krenuo na Kalnik da uništi četu, tri dana i tri noći po kiši i snijegu borilo se 58 partizana, i među njima Marija, protiv tri tisuće dobro naoružanih neprijateljskih vojnika. Marija se sa četvoricom drugova uspjela probiti. Krenuli su prema Varaždinu. Umorni, gladni i prozeblji sklonili su se u jednu kućicu u Jalkovcu kod Varaždina. Netko ih je primijetio, pokazao ustašama i ovi su ih ujutro, 29. travnja, opkolili. Na pozive da se predaju, partizani su odgovorili pucnjima. Borili su se do posljednjeg metka. Poslije trosatne neravnopravne borbe Marija je jedina ostala živa... Zapjevala je tada: »Ustajte vi zemaljsko roblje...« i ispalila posljednji metak u sebe da ne bi živa pala neprijatelju u ruke. Bilo joj je osamnaest godina i bila je jača od smrti. Nije je se bojala.

Literatura

- ★ Almanah Republika 1941. - 1961., Zagreb, 1961.
- ★ Bogdan Krizman: Ustaše i Treći Reich (I i II), Zagreb, 1986.
- ★ Borbeni put žena Jugoslavije, Beograd, 1972.
- ★ Desanka Stojić: Prva ženska partizanska četa, Karlovac, 1987.
- ★ Deset kongresa, Beograd, 1974.
- ★ Druga dalmatinska proleterska brigada - sjećanja boraca, Split, 1989.
- ★ Dubrovnik u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945, Split, 1985.
- ★ Heroine Jugoslavije, Zagreb, 1980.
- ★ Hrvatska u NOB, Zagreb, 1986.
- ★ Hrvatsko zagorje u revoluciji, Zagreb, 1981.
- ★ Ivan Jelić: Komunistička partija Hrvatske 1937.-1945. (I i II), Zagreb, 1981.
- ★ Josip Runjak i Ivanka Stager: Žene u radničkom pokretu i oružanoj socijalističkoj revoluciji, varaždin, 1988.
- ★ Kata Pejnović, Zagreb, 1977.
- ★ Komunisti Jugoslavije 1919.-1969., Beograd, 1969.
- ★ Leksikon: Narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945. (I i II), Beograd, 1980.
- ★ Marijan Čubelić i Milovan Milostić: Pregled historije NOB naroda Jugoslavije, Zagreb, 1954.
- ★ Narodni heroji Jugoslavije, Beograd, 1975.
- ★ Narodnooslobodilačka borba naroda Hrvatske 1941 - 1945, Zagreb, 2012.
- ★ Nikola Anić: Antifašistička Hrvatska, Zagreb, 2005.

- ★ Obad Egić: Žene borci druge proleterske dalmatinske NOU brigade, Zadar, 1983.
- ★ Osma kordunaška udarna divizija, Karlovac, 1977.
- ★ Peta zemaljska konferencija KPJ, Zagreb, 1972.
- ★ Prva oblasna konferencija AFŽ-a za Istru, Buzet 1999.
- ★ Rade Bulat: Deseti korpus "Zagrebački" NOV i POJ, Zagreb, 1985.
- ★ Rade Bulat: Milka Kufrin, narodni heroj, Zagreb, 2008.
- ★ Sedamnaesta NO udarna slavonska brigada, Grubišno polje, 1983.
- ★ Sibe Kvesić: Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Split, 1979.
- ★ Stojan marković: 12. slavonska udarna divizija, Beograd, 2005.
- ★ Sutjeska - dolina heroja, Beograd, 1978.
- ★ Španija 1936.-1939. (I - V), Beograd, 1971.
- ★ Tekstilci Jugoslavije, Zagreb, 1966.
- ★ Trideset druga divizija NOVJ, zagreb, 1988
- ★ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd, 1964.
- ★ Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941., Zagreb, 1977.
- ★ Vojna enciklopedija, Beograd, 1965.
- ★ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, Beograd, 1958.
- ★ Žene Hrvatske i NOB-i (I i II), Zagreb, 1967.
- ★ Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941. (III), Zagreb, 1967.
- ★ Žene Hrvatske u revoluciji, Zagreb
- ★ Fotografije su ustupljene iz privatnih arhiva

